

श्री गुरुपुजा

शालिनी देसाई
२१ राजस, ना.सी. फडके मार्ग,
अंधेरी मुंबई.

उच्च विद्याविभूषित आणि अध्यात्मवादी लेखिका शालिनी देसाई यांनी हा लेख गुरुपौर्णिमा खास अंकाकरिता पाठविला खरा परंतु तो आम्हांस बन्याच उशिरा हाती मिळाला. विषयाचे महत्व जाणून तो या अंकी प्रकाशित करीत आहोत. — का.सं.

आषाढ शुक्ल १५ ही व्यासपौर्णिमा, गुरुपौर्णिमा म्हणून मानली जाते. ज्यांच्यामुळे आजच्या या दिवसाला महत्व आहे त्या व्यास ऋषींच्या महतीचे आपण प्रथम थोडेसे ओङ्कारते दर्शन घेऊ. आजचे जे वैदिक तत्वज्ञान आपण ऐकतो त्याचे मूलाधार गुरु म्हणून व्यासांना मान दिला जातो.

वेद हे कांही अक्षर वाइमय किंवा लिखित ग्रंथ म्हणून निर्माण झालेले नव्हते. ती अतिप्राचीन अपौरुषेय परमेश्वरी निःश्वसिते या विश्वांत नादब्रह्म म्हणून प्रतीत झाली आणि वेदाचा हा अमर्याद अतिप्राचीन नाद कित्येक कोटी वर्षे तसाच झंकारत होता. त्या नादातील प्रणवाच्या आधारे जप सामर्थ्यानि ब्रह्मदेवांनी सृष्टि निर्माण केली प्रणव शक्तितून साकारला गेलेला सर्वोक्तृष्ट अविकृत प्राणी तो मानव म्हणूनच तो आपल्या उगमाचा प्रणवाचा आणि त्यायोगे प्राणाना सामर्थ्य देणाऱ्या त्या परमेश्वरी प्राण शक्तिचा विचार करीत त्याचा मागोवा घेण्याचा प्रयत्न करू लागला. प्रणवाचा वेध घेणाऱ्या या मानवामधून स्वप्रयत्नाने खतःच्या सूक्ष्मतेच्या अत्युच्चतेवर अधिष्ठित होऊन त्या वेदनादाचा प्रत्यय घेणारा ऋषींचा समुदाय पृथक्कीवर केवळ उपकार करण्यासाठीच जणु अवतरला. ते वेदमंत्राचे द्रष्टे झाले; त्यांनी त्या नादाना अक्षरांच्या आणि तेथून पुढे भाषेच्या रूपात साकारले. सामान्य माणसांची बुद्धि या अति उच्चतम अवस्थेपर्यंत पोहोचु शकत नाही. त्यामुळे लोक तसेच अतृप्त राहून विश्वातील सर्वोच्च आनंदाला पारखे न व्हावेत या कल्याणकारी विचार करणाऱ्या आणि त्याप्रमाणे आचरण करणाऱ्या त्या महान् मन्त्रद्रष्ट्या ऋषींनी त्या नाद ब्रह्माला अक्षर, छंद, अर्थ आणि मन्त्र यात बद्ध केले. त्या मध्ये कधीही, कोणत्याही काळी आणि स्थळी जराही बदल होणार नाही, याची दक्षता घेतली म्हणून या मौल्यवान वैदिक वाइमयाचे श्रेष्ठत्व आणि ताजेपणा आजही अबाधित आहे. ज्या वेदांचे फलित म्हणजेच विश्वोत्पत्ति ते वेद म्हणजे ज्ञान अमर्याद आहे. या अमृतस्वरूपी वाइमयाचा अभ्यास करण्यासाठी अनेक ऋषीमुर्मींनी आपल्या आयुष्याचे, तपस्येचे आणि प्रदीर्घ प्रयत्नांचे प्रदान केले. वेदांना श्रुति या नावाने संबोधले जाते कारण जे श्रुत झाले (ऐकले गेले) ते तसेच्या तसे पुन्हा श्रुत केले गेले आणि यासाठी शुद्ध आचार, विचार, उच्चारण असणाऱ्या तपस्व्यांची मालिकाच निर्माण झाली. या 'ईश्वरनिष्ठांच्या

मांदियाळी'ने वेदांच्या विशालतेचे दर्शन सर्वाना घडविण्याचा जीवापाड प्रयत्न केला. यांतील सर्वप्रथम गुरुमालिका म्हणजे ब्रह्मदेव-वसिष्ठ-शक्ति-पराशर-व्यास ही होय या गुरु-शिष्य संप्रदायाला ब्रह्म संप्रदाय असे म्हणतात. महर्षी व्यासांनी अध्ययन सुलभ व्हावे व सहजतेने वेदाचा अभ्यास करणे सोपे जावे म्हणून वेदांचे चार भाग करून आपल्या समर्थ शिष्यांना एकेक भाग देऊन त्याचे अध्ययन, मनन आणि आचार करण्याची अनुज्ञा दिली. ती विभागणी अशी ऋग्वेद-पैल, यजुर्वेद-वैशंपायन, सामवेद-जेमिनी आणि अर्थवेद-सुमन्तु त्यामुळे वेदवाङ्मयाचा प्रसार अधिक जलद गतीने झाला. या तेजोमय गुरुपरंपरेला कारण ऋतंभरा प्रज्ञेचा प्रकाश असलेले तसेच भगवान नारायण आणि ब्रह्मदेव यांच्यापासून मिळालेल्या अथांग प्रज्ञा शक्तीचे प्रभुत्व असलेले गुरुदेव महर्षी व्यास होत. श्री. व्यासांना 'अचतुर्वदनो ब्रह्मा', 'अभाललोचनः शंभु', भगवान बादरायण: अशी विशेषणे त्यांच्या ईश्वरतुल्य तपस्येमुळेच त्यांच्याशी निगडित आहेत.

ज्याप्रमाणे वेद हे परमेश्वराची उच्छ्वसिते मानले जातात ('हा वेदांचा सागरु। जया निद्रिताचा धोरु' ज्ञाने.) त्याप्रमाणे सर्व प्रकट असलेले अक्षर वाङ्मय श्री व्यासगुरुंचे उच्छिष्ट मानले जाते. याचे कारण अथांग ज्ञानसागरात पोहणाऱ्या त्या व्यासऋषींचे गुरुसामर्थ्य आणि म्हणूनच पूर्णत्व प्राप्त झालेल्या आणि पूर्णत्वाचं दर्शन गुरुपरंपरेपासून घडवणाऱ्या व्यासऋषींना गुरुपौर्णिमेला सर्वप्रथम वन्दन केलं जातं.

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फुल्लारविदायतपत्रनेत्र।

येन त्वया भारततैलपूर्णः प्रज्वलितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥'

व्यासांनी लावलेल्या नंदादीपाने अनेक दीप लावले गेले. अनेक संप्रदाय निर्माण झाले. वेदांच्या शाखा उपशाखांचा अत्यंत काटेकोरपणे सांगोपांग अभ्यास करून 'धर्मस्य तत्वं निहितं गुहायाम्' असे गुह्य ज्ञान जगाच्या समोर मांडण्याचा अनेक तपस्व्यांनी प्रयत्न केला. त्यांची तर एक न संपणारी प्रदीर्घ मालिकाच होईल त्या सर्व गुरुशिष्य परिवारांनी या अभ्यासाला वाहूनच घेतले.

श्रुतीतील विखुरलेल्या तत्वांचे एकीकरण करून त्यांना संकलित करून जी सूत्रे ग्रथित केली गेली त्यांना व्याससूत्रे किंवा 'ब्रह्मसूत्रे' म्हटले जाते आणि त्यानंतर रामायण महाभारत व निरनिराळी पुराणे, तत्वज्ञानाचे गूढ सहजतेने सर्वानांच खुले व्हावे म्हणून, अधिकतर सोप्या शब्दांत रचिली गेली. या ग्रंथांना 'सृति' असे म्हटले जाते. सृति म्हणजे स्मरण आयुष्याच्या अन्तापर्यंत काय स्मरणात ठेवायचे? 'नष्टो मोहः सृतिर्लब्धा' हे अर्जुनाचे कृतकृत्य होऊन उमटलेले गीतेतील उद्गार आपणाला आज काय सांगत आहेत? कसले स्मरण करून देत आहेत? याचा सूक्ष्म विचार करताच लक्षात येईल 'मी कोण?' या प्रश्नाचे पहिले उत्तर 'मी देह नव्हे' याचे पक्के स्मरण किंवा सृति! ज्या उत्तराचा पूर्वार्थ म्हणजे स्मरण झाल्यावर 'स्थितोस्मि गतसंदेहः हा उत्तरार्थ गुरुकृपेमुळेच अनुभवास येतो. श्रीमद्भगवदगीता हा ग्रंथ महाभारतात भीष्मपर्वात (अध्याय २५-४२) उपाख्यान म्हणून आलेला असल्यामुळे सृतिग्रंथात मोडतो पण या ग्रंथाला त्याच्या आंगिक गुणांमुळे श्रुतीतील उपनिषदांच्या बरोबरीचे स्थान यास आहे. कारण यांत अर्जुनाचे

गुरुपद साक्षात् भगवान् श्रीकृष्णांनी भूषविलेले आहे. श्रुतीतील ज्ञानदर्शक उपनिषदे (वेदान्त), ब्रह्मसूत्रे आणि भगवद्गीता ह्या तीन मोक्षसंपादक सर्वोत्कृष्ट ग्रंथांना 'प्रस्थानत्रयी' अशी अन्वर्थक संज्ञा त्यातील तेजोमय गुरुवाणीमुळेच प्राप्त झाली आहे. या प्रस्थानत्रयीवर युगानुयुगे गुरु-शिष्य परंपरेच्या परंपरा काम करताहेत आणि नित्य नविन आत्मानुभूति ची ओळख आपल्या रसधारी वाङ्मयातून करून देण्याचा प्रयत्न करीत आहेत ज्यानी ज्यानी हे वैदिक ज्ञान पृथ्वीच्या कोनाकोपन्यांपर्यंत प्रसारित करण्याचा यत्र केला त्यातील श्री शंकराचार्य हे एक होत. श्री वेदव्यासांइतकेच भारताचे हे भाष्यकार ('भाष्यकाराते वाट पुस्तु' — ज्ञानेश्वरी) पूज्य आहेत त्यामुळे सहसा गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी महाभारतकर्ते भगवान् श्रीव्यासाचे स्मरण केल्यावर पूजेच्या वेळेच्या संकल्पात 'श्रीकृष्णव्यासभाष्यकाराणं सपरिवाराणं' पूजनं करिष्ये असा संकल्प करण्याची प्रथा आहे.

ज्या नादब्रह्मातून सर्वज्ञतेच्या अर्थांग सागर लहरी उसल्या अनेक उत्पत्ति झाली त्याची सुरुवात कोटून? ब्रह्मसूत्रातील 'अथातो ब्रह्मजिज्ञासा' या पहिल्याच ब्रह्म सूत्रातील पहिलाच शब्द 'अथ' यावरच अनेक ग्रंथ निर्माण झाले. ऋग्वेदांतील दहाव्या मंडळातील नासदीय सूक्तही असेच अभ्यास करण्यासारखे, चिन्तन करून सूक्ष्मतेचा विवेक करण्यासारखे परिपोषक आहे खरे. परंतु 'जे साधने साधिता न ये। अभ्यासें अभ्यासितां न ये।' — ज्ञाने. ही ब्रह्म जिज्ञासेची तृप्ति केवळ गुरुकृपेनेच होत असते तो प्रत्यक्ष अनुभव असतो. जेथून प्रश्न उठतो तेथेच त्याचे उत्तर प्रतिष्ठित असते, आणि शेवटी त्यातच त्याचा लय होऊन स्तव्यता येऊन अखेरीस आपणच सर्वत्र कसे भरून उरलो आहोत ही प्रतीति येते. या प्रतीतिची प्रचिती करून देणारा जो गुरुसंप्रदाय या काळाच्या ओघांत उदय पावला तो नाथ संप्रदाय. न+अथ ते नाथ ज्याला आरंभ नाही ग्रारभ शोधायला जाताच शोध संपतो मनाचा पूर्णपणे विलय होतो अशा केवळ ज्ञानी तपस्व्यांच्या सान्निध्यानेच ज्ञानदर्शन घडतेअशा नाथसंप्रदायाचे मूळ गुरु म्हणजे प्रत्यक्ष दत्तात्रेय ज्यांचे गुरु आदिनाथ शीव ज्यांच्या डमरूतील प्रणव ध्वनीतून अनंत कोटी ब्रह्मांडे उद्भूत झाली ज्या शीवाचे स्वरूप पहाण्याच्या प्रयत्नांतच जीव-शीव तादात्य होते ते अतीव गुह्य शीव तत्त्वज्ञानाची ओळख श्रीदत्तात्रेयांनी नाथपंथाकरवी समाजाला करून दिली.

महाराष्ट्रात हा नाथसंप्रदाय अत्यंत प्रिय ठरला याचे कारण ज्ञानेश्वरांनी ते गुह्य भांडार प्राकृत बोली भाषेच्या किल्लीने अगदी सरळ सरळ प्रतिज्ञेवर "हेच ते खरे हिरे होत अस जणु अननुभवी व्यक्तिला सांगावे तसे उघडपणे सांगून मोकळे झाले. असे 'उघड सत्य' जाणायला लावायला ज्ञानेश्वरांची प्राज्ञा होती याला कारण निवृत्तिनाथ गहनीनाथ या नाथसंप्रदायाची प्रचंड प्रज्ञाशक्ति त्यांच्यात उत्तरली होती त्यात निर्भयता होती अशा ओजस्वी नाथांचे मूळ गुरु भगवान् श्री दत्तात्रेय असल्यामुळे कोणत्याही गुरुचे पूजन हे श्री दत्तात्रेयाचेच पूजन समजून गुरुपौर्णिमेला त्याचेच पूजन केले जाते. भक्तश्रेष्ठ नारदानीही दत्तात्रेयाची सुती गुरुभावाने केलेली सर्वज्ञातच आहे. श्रीगुरुपूजेचे वैदिक मन्त्र '३० यो नो' अग्रे....' वर्गैर न म्हणता केवळ गुरुचरित्रान्तर्गत गुरुगीतेतील ध्यानमन्त्र

३० गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः। गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरुवे नमः ॥

सर्वत्र म्हटले जातात आसेतुहिमाचल गुरुपंपरेतील गुरुपूजनाचा हा आद्यमंत्र समजला जातो. गुरुपूजनाचे वेळी गुरुस्थानी असलेल्या व्यक्तिचा गुरुपदेश घेतलेला असल्यास त्या जिवंत व्यक्तिची आणि दिवंगत असल्यास त्यांच्या प्रतीमांची वा पादुकांची पूजा करतात. ज्यांनी गुरुपदेश घेतलेला नसेल ते श्री दत्तात्रेयांना गुरु मानून गुरुमार्गसाठी दर्शनकृपा व्हावी म्हणून प्रार्थना करीतात. महाराष्ट्रात दत्तसंप्रदाय अतिप्रिय ठरण्याचे प्रमुख कारण निरलस, विनप्र, सेवाभाव ही शिष्यांची लक्षणे. गुरुवर प्रचंड प्रेम. ‘नको ब्रह्मज्ञान। तू देव मी भक्त ऐसे करी गा देवा। असा रोख ठोक बाणा असलेल्या संतमंडळींचा प्रभाव. ‘मना सज्जना भक्ती पंथेची जावे’ म्हणून दाखवण्यात आलेल्या ‘धोपट मार्गाची वहिवाट’ असणारी सरळ साधी भोळी मराठी वृत्ति त्यामुळे गुरुभक्तिचे बीज येथे सहजपणे पेरले गेले आणि त्याचा ‘वेलु गगनावरी’ चढला. गुरुचा शब्द हेच वेदवचन अशी गुरुआज्ञेची व्रतं संभाळणाऱ्या केवळ भक्तिनेच ज्ञानांकित होणाऱ्या भाविकासाठी पुन्हा एकदा श्रीदत्तगुरु ‘नाथ’ होऊन अवतरले आणि हे निधर्मी नाथ साईनाथ. ज्यांनी केवळ इशाऱ्याने दूरदूरवरच्या आपल्या ‘चिडिया’ खेचून आणल्या. त्या प्रेममय करुणामूर्तीच्या सान्तिध्यातच शिक्षित, अशिक्षित, सु/अ संस्कृत, सर्व धर्मीय, नाना वृत्तीचे लोक हेलावले. त्यांच्या अमृततुल्य प्रेमवाणीने तर कधी शिव्याशापाने त्या त्या वृत्तीनुसार असणाऱ्या भक्तगणाचे कल्याण केले. ज्या गुरुमध्ये ब्रह्मा विष्णु महेश या तिन्हीचे एकत्वाने दर्शन होते ते परब्रह्म आपले गुरु होत अशी अद्भूत निष्ठा असेल तरच आपणाला निश्चित मार्ग दिसू शकतो. निष्ठा आणि सबुरी ही साईबाबांनी भक्तांना दिलेली आयुष्याच्या प्रवासातील फार मोठी कधीही न संपणारी शिदोरी आहे. ही शिदोरी ज्याच्याकडे असेल त्याला वेगळी दिक्षाच नको. श्रीगुरुदेवांची कृपा आणि शिष्याची पूर्ण श्रद्धा या दोन्हीचा पवित्र संगम म्हणजेच दीक्षा. साधकाची उपासना कोणत्याही देवतेची असो त्या देवतेची ओळख साधकाला सहजपणे होत नाही. त्यासाठी त्याला गुरुप्राप्ती व्हावी लागते. अर्थात् गुरु शोधून आपल्याला आवडेल त्याप्रमाणे मान्य करणे हे सद्गुरुंचे चिन्ह नव्हे तर श्री ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात ‘ऐसी कर्मसाम्यदशा। होय जेथ वीरेश।’ तेथ सद्गुरु आपैसा। भेटेचि गा (ज्ञाने. १८१९६६) गुरुची भेट होण्याइतकी शिष्याची किंवा साधकाची तयारी असावी लागते. साधकाच्या तयारीशिवाय गुरुची भेट होत नाही. गुरुची भेट होण्यासाठी कर्मसाम्य दशा यावी लागते. एकदा साधकाने गुरुमार्गाचा अवलंब केला की त्याची आणि गुरुची आपोआप भेट होते. त्या भेटीबरोबर साधकाच्या बुद्धीचा मळवटा धुवून टाकून गुरु आपल्या शिष्याला गुरुपदवीला आणतात.

या मनुष्य शारीरात कोणी पशु-योनीतून आलेला असतो तर कोणी देव-योनीतून कोणी पूर्वजन्मामध्ये साधना संपन्न होऊन आलेला असतो तर कोणी नरक भोगून आलेला असतो. कुणाचं मन सुप्त तर कुणाच जागृत अशा स्थितीतील सगळ्यांना एकच मंत्र, एकच देवता किंवा एकच ध्यान पचनी पढू शकत नाही. सिद्ध, साधक, मंत्र आणि देवतांमध्ये एकच परमेश्वरी रूप प्रकट आहे. हे जरी खरे असले तरी ज्याच्या त्याच्या

हृदयात ज्या ज्या देवता आणि मंत्ररूपांची स्फूर्ति सहजतेने वास करीत असेल तर त्या भक्ताला त्या रूपाची स्फूर्ति देऊन ती शक्ति कार्यान्वित करणे हा दीक्षेचा हेतू असतो. या दीक्षेने भक्तांना अधिकारी बनवले जाते तो पुढे तीच परंपरा चालवतो. दीक्षा हजार वेळा दिली जात नाही. एक वेळ रस्ता पकडला की पुढचं ठिकाण आपोआपच मिळत जात. शिष्यांच्या अधिकार पात्रतेच्या भिन्नतेनुसार मंत्र आणि देवतांचा भेद असतो. रोग निर्णयाविना औषध जसे उपयोगी नाही तसे साधकांच्या पात्रतेनुरूपच मंत्र देणे योग्य असते. श्रीसाईनाथांनी कुणा हटवादी वृद्धेला मंत्रच मुळी दिला नाही तर कुणा खीला हळू “राजाराम राजाराम” म्हण, असे सांगितले तर दाभोलकरांना केवळ ताकाचा घ्याला लावून आधीच साईचरित्राची नंदी करून ठेवली. पण सर्वप्रकारच्या साधकांना लागू पडेल असा साईनी दिलेला मंत्र म्हणजे ‘निष्ठा आणि सबुरी’ गुरुस्थानी असलेल्या ब्रह्मदेवांनी आपल्या तीन प्रकारच्या अपत्यतुल्य शिष्यवर्गालाही असाच एकाक्षरी मंत्र ‘द’ हा देऊन त्याना त्यावर १२ वर्षे तप करून मग भेटा असे सांगितले. जेव्हा बारा वर्षे मनन चिन्तन तप करून ते तिघे परतले आणि गुरुदेवांना नमस्कार करून सर्वही एकमुखाने म्हणाले, “भगवन् आम्ही समजलो आम्ही आपल्या मंत्राक्षराच्या सामर्थ्यनि कृतार्थ झालो आहोत. तेव्हा ब्रह्मदेवाने प्रथम देवांना विचारले, ‘देव हो, ‘द’ याचा अर्थ तुम्हाला काय समजला?’” तसे देव म्हणाले, ‘प्रभु तुम्ही ‘द’ मधून आम्हाला दमन करायला शिकवले. आम्ही सोरे खर्ग सुखाच्या अतिरेकाने केवळ भोगी झाल्यामुळे परमेश्वरी तत्वापासून दुरावलो होतो. दमन हे इंद्रियसुखाला काबूत ठेवते त्यामुळे मनाचे शमन होऊन शाश्वत सुखाची शांती आम्ही अनुभवत आहोत. ब्रह्मदेवांनी नंतर दानवांना ‘द’ विषयी विचारले असता तें म्हणाले, “भगवन् आपण आम्हाला अगदी योग्य तोच मंत्र बहाल केलात. आमच्यात तामसी वृत्तीमुळे क्रौर्य फोफावले होते आम्ही आपल्या ‘द’ मंत्राक्षरातून द चा अर्थ दया समजलो. निरपराध जीवांचे बळी होण्यातच आमचे आयुष्य संपत होते. तुमच्यामुळे आम्हाला सुधारता आले आमच्यात जे नव्हते ते मिळाले. भगवन् आपल्या दयेने आम्ही सुखरूप झालो आहोत.” त्यानंतर ब्रह्मदेवांनी मानवाला विचारले “मनुजा तुला काय कळले?” प्रणाम करीत मानव वदला, “गुरुदेव ‘द’ ने मला दानाचे महत्व समजले. अन्नदान, श्रमदान, धनदान, विद्यादान जे जे आपल्याला दुसऱ्याला देता येईल ते द्यावे आणि तसे करीत असताना घेणाऱ्याच्या मुखावरील प्रसन्नतेच्या प्रतिसादातच भगवन् आपलं दर्शन घडलं!” ब्रह्मदेवांना आपण दिलेला मंत्र सार्थकी लागलेला पाहून आनंद झाला त्यांनी सर्वांना ती परंपरा चालवायला सांगून ते स्वस्थानी निघून गेले. यावरूनच मंत्र एकच असला तरी शिष्याची ग्रहण शक्ति वेगवेगळी असते ती कार्यान्वित योग्य मागानिच व्हावी याची जबाबदारी गुरुवरच असते. भगवान श्री गुरुदेव दत्त यांचे महत्वही हेच आहे ते स्वतः अतिरिक्तीना ब्रह्मा विष्णु महेशानी दिले गेलेले वरदानच होय. न संपणाऱ्या दानाचा ओघ अव्याहतपणे सतत गुरु द्वारा चालूच असतो. त्यातूनच अनेक सन्त, महात्मे व त्या त्या जीवनकार्यानुसार अनेक संप्रदाय निर्माण होत असतात आणि हा स्रोत अखंड आहे. ज्या नंददीपाच्या प्रकाशात

आम्ही बसतो तो कुणी, केव्हा कसा लावला हे आम्हाला माहित असतेच असे नाही पण दुसरा दीप प्रज्वलित करण्यासाठी आपणही तयारी करू हा निर्धार असला तरी चालण्यासारखे असते.

'वेद अनंत बोलला। परि अर्थ इतुकाचि साधला' असे श्री तुकऱ्याम महाराज म्हणतात. कारण वेद समजण्यासाठी करावी लागणारी तपस्या सर्वा अंगी सारखीच असु शकत नाही म्हणून अशा वेळी गुरुवर्य काय करतात? तर तो बोध प्रिय शिष्यांना व्हावा यासाठी वेदाचं सार काढून हाती देतात सर्व संत शुद्धात्म्यांनी सर्वसामान्य समाजाला जे तत्वज्ञानाचं गहस्य करतलामलाकाप्रमाणे हाती आणून दिलं ते म्हणजे परमेश्वराचे नामस्मरण. श्री साईबाबांनीही शामाला ब्रह्मकर्मची खटपट करायला न लावता विष्णु सहस्रनाम मुखोदगत करायला लावले. श्री ज्ञानदेवांनी सर्वसामान्य लोकांसाठी हरिपाठ सांगून 'राम कृष्ण हरी' हा सोपा मंत्र जपायला आवाहन केले. जेथे तीव्र ज्ञानपिपासा नसते पण भक्तिची पराकाष्ठा असते ते सर्व सहजतेने अशा गुरु मंत्राने तरतात. याला पाठिबा म्हणून सहज सुचलेली गोष्ट अशी- एक महान् अत्यंत विद्वान थोर गुरु होते ते वेदाचे सर्वसंपन्न अधिकारी होते त्यामुळे त्यांच्याकडे येणारा ब्रह्मवृन्द जिज्ञासु असे. एके दिवशी कुणी एक कुणबी येथे काय चालले असावे म्हणून डोकावून पाहू लागला तसे ते गुरुदेव म्हणाले, 'काय हवे रे तुला?' तो बिचारा कुणबी म्हणाला, "देवानु, मला पण एक सबुद द्या की!" गुरु दिइमुख झाले. सहजतेने त्यांच्या मुखातुन उद्गार आले, "चल चल तर" तेच शब्द एकनिष्ठेने पाठ करीत तो कुणबी निघून गेला. कालांतराने आणि कर्मधर्मसंयोगाने त्या गुरुदेवाची मिरवणूक जन्मोत्सवासाठी जेव्हा एका गावी आली त्यावेळी तेथे त्या कुणब्याने आपल्या गुरुदेवांना पाहिले आपल्या सर्व शिष्यांसंप्रदायाला घेऊन गुरुजींना नमस्कार करण्यासाठी आला. गुरुजींना त्यावेळी तेथील ओढ्यापलिकडे असलेल्या मंदिरात प्रवचनाला जायचं होतं पण एकाएकी ओढ्यावरचा बांध मोडकळीस आल्यामुळे तो पाण्याच्या ओघानं वाहून गेला. गुरुजी व त्यांचा शिष्यगण विचारात असताच कुणब्यानं त्यांना प्रणिपात केला तेव्हा ते म्हणाले, "अरे आता तुझा नमस्कार काय तो राहू दे बाजुला मी आता पलिकडे कसा जाऊ ते आधी चटकन् सांग पाहू!" त्या निष्ठावत्त कुणब्यानं गुरुला पुढी एकदा मनोमन नमस्कार केला आपली घोंगडी काढून त्यावर गुरुदेवांना बसवून आपण पुढे बसला आणि त्यांनीच दिलेला तो 'सबुद' (मंत्र) म्हटला, "चल चल तर" आणि गुरुदेवांनाच त्यांनं पैलतीराला पोहोचवलं! गुरुदेवांच्या डोऱ्यांत कृतकृत्यतेचे आनंदाश्रू उभे राहिले. त्यांनी त्या शिष्याला प्रेमभावाने आलिंगन देत ते आपल्या शिष्याला म्हणाले, "पहा रे पहा गुरुला पार करणारा गुरुमय झालेला हा भक्त पहा जेव्हा तुम्ही सहजतेने देता तेव्हां हजारोपटीने ते तुम्हाला परत कसं मिळतं पहा. परमेश्वरी रूप ते हेच!" त्या ब्रह्मवृन्द शिष्यपरीवाराने गुरुंच्या आदेशाने त्या भक्ताचे पाय धरले. त्या गुरुप्रेमी निष्ठावंत भक्ताला काही समजात नव्हते आपल्याला गुरुदेवांची सेवा करायचं भाग्य मिळाल यातच त्याला अतीव समाधान होतं. गुरुंनी आपणाला असं कसं निमित्तमात्र बनवलं याचच त्याला आश्चर्य वाटत होतं

त्यांनं गुरुदेवांना लोटांगण घातलं आणि तो सुंदत म्हणाला, 'महाराज, मला तुमचं प्रेम द्या आणि काही नको!' गुरुप्रेमाच्या सामर्थ्यानिं आणि निष्ठेनच अंतीम उच्च गुरुतत्व उमगलं होतं.

भक्ति, ज्ञान आणि कर्म यांच्या त्रिविध वाटा आहेत आयुष्याच्या प्रवासात जेथून आपण वाटचाल करीत आहोत, जी आपणाला धार्जिणी असेल तीच धरावी. प्रिय वाटणारा मार्ग आणि श्रयस्कर असणारा मार्ग विवेकाने पहायचा असतो. साईबाबांनी दिलेली 'निष्ठा आणि सबुरी'ची शिदोरी घेऊन मी चालत होते. ती कठीण खडतर वाट खाच खळगे पाहिले पण शिदोरी सोडली नाही. आणि अचानक बाबांच्या कृपेने मला मिळाली ती 'अक्रम विज्ञानाची लिप्त' बाबांच्याच आदेशाने मला मोक्षमार्गी गुरु लाभले ते दादा भगवान त्यांच्याबद्दल आता मी येथे काहीच लिहीत नाही. कारण जे गुरु मला मोक्षदायी वाटतात ते सर्वांनाच वाटतील असे नाही पण इतके मात्र खेरे की सदगुरु साई भक्तिमुळेच मला हितकारी गुरुदेव भेटले. मला समजलेलं साईतत्व (गुरुतत्व) सर्वांना समजावं म्हणून प्रथम साईप्रेरणेने गुरुदेवांना वन्दन करून ते बोधामृताचं स्तीर्थ सर्वांना विशेषतः साईप्रेरणीना वाटायचा प्रयत्न करून पाहीन.

'अम्बालाल' गुरु नौमि। 'पटेल' नाम विश्रुतम्

येणां चरण सात्रिध्यात्। जीवा मुक्ता भवन्ति हि ॥

'समिधू हस्तम् गुरु गच्छेत्' या न्यायाने बाबांच्या लाडव्या साईलीला वाचक वर्गाला गुरुतत्वाचा परिचय करून देण्याचं मी साहस करणं म्हणजेच मुळी एक साईलीला!

बाबांनी आपणा सर्वांना दोन पैसे दिलेले आहेत ज्यांच्याकडे आहेत ते भाग्यवान, ज्यांनी हरवले ते प्रथम मिळवा पाहू अगोदर. माझ्याकडचे हे २ निष्ठा आणि सबूरीचे पैसे काढून घेण्याचा, कोणी हिसकावून घेण्याचा तर कोणी गोडीगुलाबीने फसवून, माझ्या हातून घेण्याचा प्रयत्न अनेक वेळी अनेक जणांनी केला हीच तर बाबांनी घेतलेली कसोटी होती सर्वांना गुंगारा कसा काय द्यायचा? "बाबा, हे तर मोठं विक्षिप्ततच काम म्हणायचं?" "माझे साधे २ पैसे तुला संभाळता येत नसतील तर चैतन्यस्वरूप जिवन्त गुरुंनी दिलेली करोडो रूपयांहून अधिक मोठी असलेली 'सत् चित् आनंदाची गठडी कशी काय संभाळणार वेडे?' "बाबा, मला कांही समजत नाही तुम्हीच संभाळ मला या सर्व तिजोरीसहीत!" करूणा भाकीत मी म्हटले आणि एकदाचे दादा भगवान भेटले त्यांनी माझ्या हाती गुरुदेवांचे लाखमोलाचे २ पैसे पाहून कानांत 'आप्तवाणी'चे गुफतंगु केले. मी देहभानावर आले तसे पाहिले त्या २ अनमोल पैशाबरोवर आणि २ दुर्मिळ रखे दादा भगवंताच्या मुठीत होती. लाखो रूपयांहून अधिक किमतीच्या त्या रत्नाची नांव होती (१) 'हुं कअ॒ जाण॑ नथी' (मी कांही जाणत नाही किंवा मला कांही येत नाही हा भाव) (२) परम विनय (परमोच्च विनप्रता) ही २ रत्न त्यांनी सर्वांनाच दिली होती आणि ज्यांना त्याची पारख झाली त्यांना समजला त्यांच्या दिव्यवाणीचा अननुभूत स्पर्श!

'गुरु लाखाचं बोलला

अंर्थ इतुकाचि साधला ॥'

श्री गुरुचं रूप ज्ञानेश्वरांनी सांगितलय - ज्यासि नाही भेद। ब्रह्मी एकाकार। म्हणजे ज्ञानेश्वर। तोचि गुरु॥। गुरुगीतेत गुरुला जी नमने वाहिली आहेत त्यातील महत्त्वपूर्ण एक नमन असे —

अखंडमंडलाकारं व्याप्तं येन चराचरम् ।

तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

अर्थ :— ज्याने हे संपूर्ण चराचर विश्व व्यापलेले आहे त्या परमेश्वराच्या चरणांचे दर्शन घडविणाऱ्या श्रीगुरुला नमन असो श्री गुरुना अभेदतेने एकमेव अद्वितीय स्वरूपाने नमन करीत असता भिन्न शरीर मयदितून होणारे बन्दन हे गुरुपरंपरेचे तसेच वैदिक मूल्ये जतन करणारे विनम्रतेचे द्योतक ठरत असते.

नुसत्या पांडित्याचे जोरावर शास्त्रीय ग्रंथाचे केंव्हाही आकलन होत नसते त्यासाठी गुरुकृपा ही हवीच ईशावास्य उपनिषदाचे श्री दासगाणूना पडलेले कोडे बाबांनी काकांच्या कामवालीकडूनच त्यांना सोडवून दिले गुरुच्या प्रसन्नतेनेच शिष्याला दुर्गम कार्य सुगम होते एकनाथ महाराजांनी जागोजागी साधकांना प्रतिपादन केलं आहे.

किमर्थं करावे शास्त्रज्ञानं । किमर्थं करावे वृथा ध्यानं
चालते बोलते पूर्णं ब्रह्म । सदगुरुचरणं साधकां ॥

सर्वांनांच ज्ञानी सदगुरु लाभतातच असे नव्हे. म्हणूनच क्रमिक भक्ति मागणी जाणाऱ्यांची दिशाभूल होऊ नये म्हणून ज्याला जी साधना योग्य त्या साधकाला आपआपल्या दैवतांची भक्ति करण्यासाठी संतांनी वेळेवेळी बजावले आहे. जनार्दन स्वार्माणा गुरु करूनही नाथ म्हणतात — वेळेवेळीं सांगे जना मागे दाना सर्वांसी। मंगल श्री दत्तराज। स्मरा गुरुराज समर्थ ॥ गुरुभूतीत आणि आपल्या दैवतांत ज्ञानानंतर फरक रहात नाही. श्री साईबाबा स्वयं सदगुरु दत्तावतार असूनही नानांना ओरडले होते की बिनीवाल्यांना दत्ताचे दर्शन घ्यायचे असतांना वाटेत टांगा न थांबवता कां आणलात म्हणून. खेरे सदगुरु जे असतात ते कधीच भक्तिच्या आड येत नाहीत उलट त्या भक्तिप्रेमाचे बळ वाढावे म्हणून दुजोराच देत असतात. श्री एकनाथी भागवतात तिसन्या अध्यायांत सदगुरुभक्तीने मुक्ति, विविध गुरुंची लक्षणे, सदगुरुंची लक्षणे सच्छिष्याची लक्षणे याचे सर्व वर्णन अतिशय सुरेखपणे एकनाथांनी मांडले आहेत ती माहितीखातर ज्ञानप्रिय वाचकांनी पहाण्यासारखी आहेत.

आपआपल्या अधिकार पात्रतेनुसार गुरु लाभत असतात गुरुमार्गात 'साधन-चतुष्टय' संपन्नता ही अधिकार प्राप्तीसाठी लागणारी प्राथमिक तयारी म्हणून सांगितली आहे. (संदर्भः श्री विद्यारण्य भारतीतीर्थ विरचित पंचदशी किंवा पंडित निश्चलदासजी का विचार सागर) फरंतु ह्या संपन्नतेची देणगी काहीना जन्मजातच प्राप्त असते. जसे ज्ञानेश्वर, श्री साईनाथ, रमण महर्षी किंवा श्री. रामकृष्ण परमहंस त्यामुळे त्यांना गुरुंची खूण सहजतेने लाभून ते जन्मतःच गुरुपदी विराजमान झालेले असतात. ज्यांच्याकडे अशी जन्मोजन्मीची पूर्वपुण्याई नसते त्यांना नामस्मरणाचा भक्तिमार्ग अवलंबन करणे अधिक हितावह ठरते ह्या स्मरणांतूनच त्यांना स्मर्तृगार्मीं गुरुदेवांची भेट होते आणि कळत नकळत आपल्या

चिन्मयस्वरूपाची जाणीव होऊन अंतीम समाधान लाभते.

गुरुदीक्षेचे नानाविध प्रकार आहेत. शाक्ती दीक्षेत चेतनरूपी कुण्डलिनी शक्ति जागृति श्री गुरुदेव योगमागने करतात तर शाश्वती दीक्षेत श्री गुरु आपल्या प्रसन्न दृष्टिक्षेपांतून अथवा स्पर्शातून शिव्याला एका क्षणात स्वस्वरूपी स्थित करतात. मांत्री दीक्षेमध्ये स्मार्त, चाक्षुषी, स्पर्श, होत्री, अभिषेचिका आदि अनेक उपप्रकार आहेत ज्यामध्ये मंत्रदेवताना वेगवेगव्या अधिकृत शिव्यांना गुरुकङ्गून प्रदान केली जाते. शारदा पटल दीक्षेत कर्मकांडाला प्राधान्य आहे जसे की न्यास, पूजा, अर्चा आदि. या सर्व दीक्षाचे ठराविक नियम आणि नीतिबऱ्याने आहेत. आत्मस्वरूपाने स्वतंत्र असूनही शरीरमयदितून ही नियमाची पथ्ये सांभाळावी लागतातच. नाही तर साधकाची अधोगति होण्याची शक्यता असते. जे परम पुरुषोत्तम सहजानंदी ज्ञानी स्वयंसिद्ध असतात अशांचे केवळ सात्रिध्यच महत्त्वाचे असते आणि अशा ज्ञानी तत्त्ववेत्या गुरुंचा सहवास मिळणे ह्यासही परमभाग्य असावे लागते. म्हणूनच संतांनी परमेश्वराकडे मागितले आहे. 'न लग धन मुक्ति संपदा। संतसंगति देई सदा ॥' मुक्ति संपदेच्या संपन्नतेचा सोहळा सत्संगातून भोगता येतो. परंतु सर्वांनां ज्ञानी महात्म्यांची गाठभेट होते असे नाही आणि यदाकदाचित झालीच तर गुरु मार्गातील खुणा पटण्याइतकी चित्त शुद्धि नसते आणि ती केवळ शुद्ध संवेदनक्षमतारूपी सात्रिक वृत्ति नसेल तर परमार्थप्राप्तीमध्ये अनेक अडचणी उभ्या राहतात. सर्वसाधारण साधकांना आपली, पूर्वजन्मीचे संस्कार, प्रवृत्ति आणि अधिकार यांची जाणीव नसल्याने गुरु लाभूनही बुद्धिच्या चंचलतेने कधी कधी दुसऱ्या कोणाची साधना स्वतःहून उगाचच अधिक चांगली असावी असे वाटते आणि मग साधनेतील स्थित्यंतरांमुळे अधिकच बुद्धि विक्षेप होण्याचा संभव असतो म्हणूनच ज्याच्या त्याच्या अधिकारपत्रतेनुरूप ज्ञानी महात्मे त्यांना मार्ग दाखवून देतात. श्री साईबाबांनी साठे यांना गुरुचरित्राचा पाठ तर शामाला विष्णूसहस्रनाम, नानासाहेब चांदोकरंना श्रीमत् भगवद्गीतेतील 'तद्विद्धि प्रणिपातेन...' याचा गर्भित अर्थ सांगून तर दासगणूना नारदीय कीर्तनपद्धती स्वीकारण्याचा आदेश दिला आणि ज्ञानप्रिय भक्ताचे शंकानिवारण वेगवेगव्या पद्धतीने केले. श्री साईबाबा सर्वसाधारणपणे भक्तिमार्गाचा अवलंब करायला लावीत. म्हणून साईदयाधन। बहुधा निज शिव्यालागून। भक्ति आणि नामस्मरण। याचेच विवरण करीत ॥ ३२ अ. १९ साईचरित.

ज्यांना ज्ञानी महात्म्यांचा सहवास लाभला नसेल अगर दुर्मिळ सतसंगति कधीच मिळाली नसेल त्यांनी गुरुभेट म्हणून आपआपल्या कुलदेवतेची आराधना करावी आणि त्यांचेच नामस्मरण करावे. आपण सारे नित्यनैमित्तिक व्यापांनी आणि कट्कटींनी इतके घेरलेलो असतो की खरोखरीच आपणाला काय हवे आहे याचे नेमके उत्तरही आपल्यापाशी नसते परमार्थी ज्ञानी चेतनस्वरूप सदगुरुभेटीची आपण मागणी करावी ही आठवणही आपणाला रहात नाही. वेळोवेळी संकटातून सोडविष्ण्यासाठी निरनिराव्या देवतांना निरनिराळे नवस करीत राह्याचे सोईचे असेल तर केडायचे नाहीतर 'सवडशाळ' काढून विसरून जायचे! आणि जेव्हां 'संघ्याछाया भिवविती हृदया' ही वेळ येऊन ठेपते तेव्हां तो म्हणतो, 'चला आता दुकानाचे हिशेब मिटले आहेत चला औंता एक गुरु

करून टाकू झालं!” आणि मग त्यानेच पकडलेला गुरु त्यालाच टाकून देतो!! अशा ह्या विचित्र दैवगतिपासून सावध रहाण्यासाठी श्री साईंनी कमीत कमी निष्ठा आणि सबूरी हे दोन गुण आपल्या भक्तांना अंगी बाणायला लावलेत. परमार्थात यश येण्यासाठी गुरुकृपा हवी. पण ती हवी म्हणून ईश्वर आराधनेची आवश्यकता असते त्या वाचून सदगुरुंची भेटच घडत नाही. योगवासिष्ठातही असाच उल्लेख आहे. ‘गुरुद्वारा पाविजे ज्ञान! तेथे ईश्वरकृपेवीण! सदगुरु जाण भेटेना! (ए.भा.अ. २२), म्हणून ईश्वरकृपेसाठी सर्वप्रथम आपल्या आराध्य दैवताची उपासना (मग श्रीसाईं असोत वा पंचायतनातील शीव, शक्ति, विष्णु, गणेश, सूर्य कोणतेही दैवत असो पण त्यावर आपली नितांत श्रद्धा असायला हवी) आपल्या घरातील चालीसितीनुसार करायची असते. ज्यांची आराधना पूर्वसुकृतामुळे पूर्ण झालेली असेल त्यांना सहजतेने सदगुरुंची भेट होऊन स्वानंद सुखाचे साम्राज्य लाभते शाश्वत सुखाची न संपणारी शिदोरी सदैव त्यांच्या गाठीशी असते. “तीळा तीळा दार उघड” म्हटल्याबरोबर अगणित संपत्ति पाहून जसे व्हावे तसे अमर्याद सुखाचा साठा नित्य स्वतःपाशीच असूनही आपलं अनंतदर्शी भांडार आपलं आपल्यालाच कसं माहिती नाही याचा अचंबा वाटू लागतो गुरुकृपेने जेव्हा ते अनंतदर्शी अनंत सुख तो स्वरूपात पाहू लागताच ‘आ’ वासून नुसताच राहतो! तेव्हा गुरुच त्याला भानावर आणतात त्या वेळी त्याचे ओठ मिटतात ते स्तब्धतेतच मन चूप होऊन मौन धरतं. शब्द वितळतात. तो स्वतःच जेव्हा गुरुमय होतो तेव्हां शरीरमयदितून त्याला त्याच्या वेगलेपणाचं अस्तित्वही जाणवत नाही. जाणीव आणि नेणीव याच्या पलिकडे तो स्वस्वरूप होतो गुरोस्तु मौने व्याख्यानं। शिष्यस्तु छिन्नसंशयः याची प्रचीति एकाच वेळी त्याला येत असते ते व्यक्त करण्यासाठी शब्द तोकडे पडतात. अव्यक्तादिनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत (गीता) हे तो स्वतःच पाहतो. आणि जेक्का स्मृति होते त्या संकुचित ‘मी’ या वेणुणाची (शरीराची) तेव्हा त्या अमर्याद आत्मस्वरूप ‘मी’ चा आठव होऊन तो स्तिमित होत असतो प्रचंड समुद्राचं पाणी परीक्षा नलिकेतून तपासत रहावे तसे या ‘मी’ चे त्या ‘मी’ शी जुळणारे धागेदोरे पहात खेळत बसावे असे वाटू लागते, आणि म्हणूनच ज्ञान होऊनही ज्ञानेतर भक्तितच सदैव राहणं किती श्रेयस्कर आहे हे त्याला उमगतं. खरा तत्ववेत्ता जगाचं रहस्य समजूनही त्यांत ढवळाढवळ करून चमत्काराचं ओझे डोक्यावर बाळगत नाही आणि यदाकदाचित कधी तस घडलंच तर परमेश्वराकडे बोट दांखवून अभिमानाचं कोळिष्टक झटकून टाकून भ्रान्तीच्या फाफटपसाऱ्यातून अगदी सहजतेने अलिप्त राहतो, आणि असे ज्ञानी सामान्य जनांच्या नजरेसमोर येत नाहीत कारण त्यांना कसलीच अभिलाषा किंवा लालूच नसते. किर्ती, धन, मानपान ही येणारी जाणारी वावटळ अगदी निलेप मनान सदगुरुमुळे त्याला प्राप्त असल्याने त्याला सुखदुःखाचं वावडं रहात नाही. खन्या सदगुरुंची पारख करण्याची पात्रता सर्वांच्याच अंगी नसते त्यामुळे फसवणूक होते पण त्यात फसवणारा दोषी नसून फसला जाणारा त्याच्या कर्मबंधातील त्रुटिमुळे दोषी असू शकतो. म्हणून तर्जनीने जेव्हा ‘तो दोषी आहे’ असे कोणा गुरुकडे बोट दाखवणे म्हणजे ते एक गुरुबोट सोडून

उरलेली ३ बोटे स्वतःचे दोष काय सांगत आहे हे पहाणे होय. ज्यात दोषदर्शन करावे तेथेही तोच 'मी' आणि ज्याने ते करावे त्यांतही तोच 'मी' असे असता त्रिगुणांनी पछाडलेले मन कसे हिंदकळते आहे हे लक्षात आले की हसू येते. विश्वव्यापक 'मी' चा पसारा ज्ञानी महात्म्यांच्या कृपेने दृष्टिने, स्पशनि अगर वाणीने शिष्याकडून पाहिला गेला की अहंकार संपून ३० कार राहतो. "मी-माझे" भ्रान्तिचे ओझे सहजतेने विरुन जाते धुके वितळावे तसे! ज्ञानी सत्युरूप शिष्यांना 'आपल्यासारिखे करिती तत्काळ नाही काळ वेळ तयालागी!' हे प्रत्ययास आणून देतात पण ती अवस्था मिळण्यासाठी कलहईला भांडे जसे तापायला ठेवतात आणि कलहईवाला एखादी कथलाची चकचकीत छोटीशी उभी आडवी रेघ मारून नंतर ते भांडे घासून पुरून निखाऱ्यावर तापून (होएपळून) निघालेल्या मनावरच ज्ञानी सद्गुरुंच्या वचनाची कलहई चटकन बसते आणि एकदा कांती उत्तम बसली मग त्यांत कोणता का पदार्थ राहिना आंबट असो वा स्वादिष्ट भांडे कधीच कळकणार नाही. एकदा का 'मी देह नाही' याची कलहई लागली की त्या मनांत येईना का कोणताही विकार ते मनालाही साक्षीभूत असणारं तत्व कधीच कलंकित होत नसतं! पण त्यासाठी सद्गुरु हा वीतरागी (वासना व द्वेषरहित) सहजानंदी ज्ञानी व्यक्ति असेल तर त्याच्या तेजोमय वाणीच्या शक्तिनं स्वतःतील सच्चिदानन्द स्थितीची (नित्य, मुक्त, शुद्ध, बुद्ध, अनंतदर्शी ज्ञानस्वरूप परमात्म्याची) सृति होते आणि ती कधीच विसरली जात नाही. म्हणून अशांचा सहवास हा महत्वाचा असतो. अशा ज्ञानी महात्म्यांच्या गुरुमालिकेतील मेरुमणी म्हणजे श्री साई होत. ते प्रवचने, व्याख्याने देत बसले नाहीत ज्याच्या त्याच्या योग्यतेनुरूपच त्याला परमार्थाचा मार्ग दाखवित. एकनिष्ठ मेधाता शीव भक्तिच्या कर्मकांडातून मोक्ष दिला तर ज्ञानप्रिय नानासाहेबांना "नेति नेति" (न इति न इति "हे ते नव्हे") दत्त हा जाणा, भगवद्गीतेतील श्लोकाच्या निमित्ताने दाखवले. ज्ञानी म्हटल्यावर चर्चा करून, सेवा अर्थवा प्रणाम करून काय साधते? कोणत्या ज्ञानाचा उपदेश होतो? परमार्थिक दृष्टिने पाहू गेल्यास ज्ञान कधी उपदेशिले जाते काय? जर तसे झाले तर उपदेश करणारा आणि उपदेशिला जाणारा वेगळा होत असेल तर ते द्वैत आले आणि मग अद्वैत तत्वज्ञानाला बाध येईल. म्हणून बाबांनी जे उपदेशिले जाते ते ज्ञान नव्हे यासाठी त्या ठिकाणी '३' (अवग्रह) घालून नानासाहेबांना मजा पहा म्हणून उघडपणे दर्शविले. बाबांच्यात एकतत्वामुळे सहजतेने नांदत असणारी निर्भयता होती त्या उच्चतम कोटीच्या स्तरातूनच पाहिले तरच अनुभवास येईल की बाबांनी 'एकोऽहं बहुस्याम्' चा प्रत्यय नानासाहेबांना कसा आणून दिला. सत्य उघड करीत असता भगवान श्रीकृष्णाच्या वचनाची त्यांत यत्किंचितही उपेक्षा नव्हती तर 'धर्मस्य तत्वं निहितं गुहाया' अशा गुह्या धर्मतत्वाचं सत्यदर्शन करून देण्यासाठी त्यांनी 'अवग्रहा'ची किल्ली वापरून नानासाहेबांचेच भक्तिकवाड खोलून त्यांचा त्यांनाच अनंतत्वाचा खजाना त्या अल्लाच्या फक्कीरानं दाखवला यात नवल मात्र नाही हं. कारण स्वानंद साप्राज्य सुख भोगणाऱ्या त्या सप्राटाची सहज किमयाच अशी होती की सारे त्याला फकीर समजत! ज्यांच्याकडे बाबांचे २ पैसे जसेच्या तसे असतील त्यावर विस्मृतीचा गंज

नसेल तर त्यालाही तो अर्थ समजेल पण आमची ही नाणी कधी कधी गहाळ होतात तर कधी सांपडत नाही अशी आमुची स्थिती! “बाबा, आमच्या वाटचालीत आम्हाला सदैव तुम्ही दिलेल्या त्या दोन पैशांचा विसर न व्हावा” हीच प्रार्थना पुन्हा पुन्हा करावीशी वाटते. ज्यांच्या कृपेमुळे मला दादा भगवान गुरुनी सांगितले शब्दब्रह्म आकळले ते साईरूप मी विसरायचे ठरवूनही विसरू शकत नाही. श्री साईबाबा आणि गुरु यात अभेदता दृष्टिस आल्यावर नाथांचे म्हणणे पटते — गुरु ईश्वरा भिन्नपण। देखे तो नागवला आपण ॥ (ए.भा.अ. २१) श्री साईची गुरुकिल्ली अगदी अगदी निराळी आहे ज्याला साईभक्तीच्या कुलुपाचं कोडं ठावूक असेल त्यालाच ती साईकृपेची किल्ली लावता येईल. गाईच्या पाठीवर बसलेला असतो कावळा स्तनापाशी असतात गोचिड पण त्या साई कामधेनुच्या अमृतमय पयोधारा व्याव्यात त्या फक्त हुंदडत येणाऱ्या निरागस निष्पाप दुशी देत कांसेला लागणाऱ्या साईच्या बछड्यांनी त्याचे कारण काय वेगळे सांगायला हवे? ते केवळ निष्ठावंत साईभक्तांनाच ठावे! आता हे गुरु तत्व सांगज्याचा इवलासा प्रयत्न म्हणजे खारीची रामाला सेतु बांधण्यासाठी केलेली मदतच जणू.

“मोक्ष मार्गस्य नेतारं, छेतारं कर्मभूष्टताम्।
दातारं विश्वतत्वानां, वन्दे सर्वज्ञ सदगुरुम् ॥”

(अर्थ — पर्वताना छेदून टाकणाऱ्या विश्वतत्वाना (करताल आमलकाप्रमाणे हाती देणाऱ्या) सर्वज्ञ सदगुरु (दादा भगवानना) मी नमस्कार करीत आहे.

तसेच ‘साईलीला’ बावकांतील सच्चिदानंद स्वरूप आत्मभावाने स्थित असणाऱ्या साईला मनोभावे प्रणाम सर्व नानाविध पंथ व गुरुप्रणालीतून वहाणाऱ्या त्या एकाच साई (गुरु) तत्वाला अभेदतेने वन्दन.

न गुरोरधिकं तत्वं न गुरोरधिकं तपः ।
तत्वज्ञानात्परं नास्ति तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

(या पुढील भाग पृष्ठ क्रमांक ३५ वर)

श्री साईनाथांची शिरडी

शिरडी पावन जाहली ।

बाबाच्या पदस्पशनि ॥
द्वारकामाई जाहली ।

बाबाच्या हस्तस्पशनि ॥
गुरुस्थान जाहले ।

बाबाच्या गुरुमाऊलीने ॥
समाधिमंदीर जाहले ।

बाबाच्या देहामुळे ॥
भक्तगण जाहले ।
बाबाच्या कृपा आशिर्वादाने ॥

— श्री. सुधाकर एम. चव्हाण
३/३५ गोवर्धनदास मॅनशन,
डॉ. बाबासाहेब रोड,
परेल, मुं.नं. - १२.

ॐ तत् सत्॥ श्री साई प्रेरणेने शेवटी हे साईतत्त्वज्ञान १५ कडव्यांच्या काव्यरूपी महाप्रसादाचे ताट साईचा नैवेद्य म्हणून भक्तांपुढे ठेवत आहे :—

ॐ कारी पाहसी
जरी अहंकार
सर्वत्र नकार
वाजतसे ॥१॥
“अहंकाराचा वारा
न लागो राजसा”
सन्ताचा हा वसा
आठवावा ॥२॥
नकार होकार
दोन्ही हे विकार
पंचांगी आकार
तो तू नव्हे ॥३॥
पुण्ये आणि पापे
नका धरू खंत
सांगती महत्त
भक्तांसाठी ॥४॥
अज्ञान विज्ञान
आपुत्या प्रवृत्ति
यांतून निवृत्ति
साधावी ती ॥५॥
साधतां साधतां
सर्वही साधेल
साईच म्हणती
“बनतां बनेल” ॥६॥
नानांची ती वृत्ति
साईना दिधती
शुद्ध हारपली
आत्मरंगी ॥७॥
साईंरंगी त्यानी
खेळुनिया खेळ
लावली ती वेळ
सार्थकीच ॥८॥

ज्ञानाचा कां होतो
कधी उपदेश
साईचा आदेश
पहा जरा ॥९॥
मातेचिया लग्नी
लेकरू जेवले
प्रत्ययाला आले
कैसे कोणा ॥१०॥
अशा ज्ञानमुद्रा
साई चरित्रात
पाही आपल्यांत
साईभक्ता ॥११॥
सन्ताच्या ह्या खुणा
जप जप मना
सर्वस्व अर्पूनि
साईचे चरण ॥१२॥
सदगुरुचे पाय
ज्याना नाही ठावे
माणुस म्हणावे
कैसे बरे? ॥१३॥
बाबांनि मजसि
गुरु दाखविला
कसा आकळला
साई जाणे ॥१४॥
वेडी साईप्रिया
म्हणजे खुदा साई
“शालिनी देसाई”
नावाचीच ॥१५॥
नमो नमः
नमो नमः
नमो नमः

देवास जागृत करा

— प्रा. र. श्री. पुजारी

१९९२ सदाशिव पेठ

पुणे-३०.

वेदांती माणसाला वेदांताचे वेड असते. वेदांतविषयक ग्रंथांचे वाचन हा त्याच्या मनाचा छंद असतो. या छंदापोटी शेकडो ग्रंथ तो वाचतो. शेकडो मऱ्यातांतरे तो बोलतो. ही सर्व त्याची हुकुमी आयुधे असतात. त्यांच्या बळावर तो सभा जिंकतो. सर्वशक्तिमान ईश्वर सगुणात नसून निर्गुणात आहे असे तो ठामपणे सांगतो. इतकेच नव्हे तर ईश्वर सगुणात आहे असे म्हणणारांना तो वेड्यात काढतो! अज्ञ जीव समजतो. पुढे अहंकारामुळे त्यांच्या सगुण उपासनेची म्हणजे पूजा-भक्तीची कुचेष्टाही करू लागतो.

निर्गुणाच्या उपासकांची मनोधारणा ही अशी आग्रही असते. तिच्यात योग्य तो पालट घडविणे केवळ अवतारी पुष्टांनाच शक्य असते. श्रीबाबांनी निर्गुणाच्या आग्रही उपासकांत असा पालट घडविल्याची उदाहरणे श्रीसाईसच्चरितात आढळतात.

मंदिर, मूर्ती, गंधफूल, धूपदीप, नैवेद्य, आरती, गीतवाद्य, ध्वज— ही सर्व सगुणपूजेची साधने होत. ही सगुणपूजा अर्थातच निर्गुणाच्या उपासकाला वर्ज्य असते. अशा पूजेला तो 'काष्ठपाषाणपूजा' असे म्हणतो, "दगडाची पूजा करून देव कधी भेटणार आहे का?" असा खोचक प्रश्न तो विचारतो. आपल्या प्रश्नाचे उत्तर एखाद्या भक्ताला देता न आल्यास "एका दगडाने दुसऱ्या दगडाची पूजा केली! असे हे देव आणि भक्त!" असा कुत्सित भाव व्यक्त करून, सगुणपूजेवर अखेरचा प्रहार करून तो निघून जातो.

निर्गुणाच्या अशाच एका कुसित उपासकाने एकदा रामकृष्ण परमहंस यांना प्रश्न केला. तो म्हणाला, "महाराज, संडासाचा धोंडा आणि देवाच्या मूर्तीचा धोंडा हे दोन्ही मूलतः एकच ना? धोंडेच ना? मग त्या दुसऱ्या धोंड्याचा देव कधी झाला? कसा झाला?"

रामकृष्ण म्हणाले, "अरे, ज्या क्षणी दुसऱ्या धोंड्यावर भक्तांनी गंधफूल वाहिले त्याचक्षणी त्या धोंड्याचा देव झाला. भक्तांनी धूप, आरती-निरांजन, गीतवाद्य, नैवेद्य, इत्यादी केले त्याच क्षणी त्या धोंड्यातील देव जागृत झाला. भक्तीच्या प्रेमळ, पवित्र संस्कारांमुळे देवास त्या धोंड्यात अवतरणे भागच पडले. तसे कोणते पवित्र संस्कार संडासामधील धोंड्यावर होतात सांग. होत नाहीत ना? म्हणून तो धोंडा धोंडाच राहिला. देवत्वाची पायरी मूर्तीप्रमाणे त्याला गाठता आली नाही."

पंढरीतील पांडुरंगाची मूर्ती म्हणजे मूलतः जड असलेला एक धोंडाच. त्या धोंड्याला कोणा एका मूर्तिकाराच्या हातांनी घडविले. त्याची मूर्ती केली. पण त्या जड मूर्तीत देवपण कोणी निर्माण केले? भक्तांनी भक्तीचे विविध संस्कार त्या मूर्तीवर रात्रंदिवस केले. त्यामुळे त्या मूर्तीची जडता जणू गळून पडली. ती चैतन्यरूप झाली. सजीव झाली. भक्तांचे मनोगत जाणू लागली. त्यांच्या आर्त हाकेला ओ देऊ लागली. नामदेव, जनाबाई, सखू, कान्होपात्रा यांच्या जीवीची ती जिवलग झाली.

म्हणून भक्त जेवढा भक्तीने आर्त, व्याकूळ, देवाच्या भेटीसाठी आक्रोश करणारा तेवढा त्याचा देव कनवाळू त्याच्या हाकेमुळे कावराबावरा होणारा प्रेमळ मातेप्रमाणे त्याच्याकडे धाव घेणारा मनोकामना पुरी करणारा. अर्थात भक्ताचा बालकप्रमाणे असलेला निरागस भावच जड मूर्तीला चैतन्याचा हा पाझर फोडू शकतो. त्याला बोलता, हसता, जेवता करू शकतो.

जेथे धनी आहे तेथे प्रतिध्वनी आहेच. बोलता तंबोरा समोरील अबोल तंबोन्यास बोलता करू शकतो. मातीची खुद्र बाहुली एखाद्या आर्त हाकेमुळेही जागृत होऊ शकते. सर्व मानवी भावभावना प्रकट करू शकते.

योगीराज श्रीगुळवणीमहाराज यांना एका मुमुक्षू भक्ताने प्रश्न केला, “महाराज, प्रपंच म्हणजे नेमके काय? परमार्थ म्हणजे नेमके काय?”

यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “प्रपंच म्हणजे देहबुद्धी. देहभाव देहाची सेवा. परमार्थ म्हणजे देवाठायी असलेली बुद्धी. देवभाव, देवाची सेवा. पहिली देहाची सेवा तर दुसरी देवाची सेवा.”

प्रपंच देहबुद्धी वाढवितो. पोसतो. राग लोभांचे स्तोम माजवितो. अहंकाराचे राज्य करू लागतो. ऐहिक ऐश्वर्याची पूजा करू लागतो. याउलट परमार्थ देवबुद्धी वाढवितो. राजस आणि तामस भावांऐवजी सात्त्विक भावांची वृद्धी करतो. पुढे पुढे ती वृद्धी इतकी होते की प्रपंच रामरूप होऊन जातो! दया, क्षमा, शांती यांचीच पृजा तेथे सुरु होते.

प्रापंचिकाना भगवंत हवा असेल तर त्यांचा प्रपंच हळूहळू परमार्थरूप झाला पाहिजे. येथे कर्ता, भोक्ता एक श्रीराम अशी भावना दृढ झाली पाहिजे. अम्मा गमरूप प्रपंच कसा होईल या मुमुक्षूच्या प्रश्नास नामयोगी श्रीगोंदवलेकर महाराज उत्तर देतात. ते म्हणतात, “भाकरी करताना तिच्या पिठात मीठ केवढे घालावे? तर केवळ चवीपुरते! मिठामुळे भाकरीस चव येते म्हणून कोणी मिठाची भाकरी करते का? म्हणून परमार्थाला चव येईल एवढाच प्रपंच आपण करावा. म्हणजे त्याचा व्याप कमीत कमी असावा. म्हणजे राम भेटेल.”

वस्तुत: रामास शोधण्यास कोठे बाहेर जावे लागत नाही. तो आपल्या अंतःकरणातच असतो. मात्र तो निद्रितावस्थेत असतो. त्याला जागृत करावे लागते. हेच आपले काम, किंबहुना हीच आपली नैसर्गिक गरज तिच्या पोटी आपले सर्व व्यवहार चालतात. परंतु त्यांचे स्वरूप वाट चुकलेल्या वाटसरूप्रमाणे असते. ती वाट सापडली की परमार्थरूप प्रवास आनंददायी होतो.

स्त्रीच्या अंतःकरणात वात्सल्यभाव जन्मतःच असतो. बीजरूपाने असतो. अपत्यप्राप्तीमुळे तो तीव्रतम होतो. अपत्यास स्नान घालणे, भरविणे, खेळविणे, त्याची अंगीटेपडी शिवणे — यावरच तिचे सर्व जीवन केंद्रीत होते. जणू लोकरीच्या गुण्ड्याप्रमाणे तिचे जीवन आपल्या अपत्याभोवती गुरफटते! बाळ रडण्याचा अवकाश, हातातील शंभर कामे टाकून ती आपल्या बाळाकडे धावते. फार काय, तिची तहान, भूक, करमणूक म्हणजे एकमेव तिचे बाळच! अपत्यच!

हाच कोमल भाव पुढे जीवनप्रवासात विविध रूपांनी नटतो. प्रेम, सेवा, करुणा या रूपांनी विनटतो. भोवती वावरणाच्या व्यक्तीपैकी कोणी मातापितरांप्रमाणे वाटतात. कोणी आजोबा-आजींप्रमाणे वाटतात. कोणी बंधु भगिनींप्रमाणे वाटतात. कोणी अपत्यांप्रमाणे प्रिय होतात.

श्रीबाबांना आजोबांच्या ठिकाणी पाहाणे आणि आजोबांना श्रीबाबांच्या ठिकाणी पाहाणे हीच या भाववृत्तींची परमावधी. निष्ठाप मुले आणि भोळे भाविक या वृत्तीचे होत. ते श्रीबाबांच्या मूर्तींच्या गळी पडतात. चरणाला मिठी घालतात. हसतात.

निर्गुणाचे उपासक त्यांना श्रीबाबा म्हणतात “माझ्या लेकरा, ऊठ. तुला काय हवे सांग ते मी तुला देईन.

—: साई महिमा :—

एक आहे छोटे गांव
शिर्डी आहे त्याचे नाव
शिर्डी आहे पवित्र देवस्थान
तेथे जाता हरपते देहभान
ठेवा श्रद्धा मनीच्या गाभा
दुःख हरती साईबाबा
हृदय मंदिरात ठेवा भक्ती
नयनी दिसेल साईमूर्ती
पठण करा तुम्ही साईगाथा
ठेवा साई चरणी माथा
साई बोल हे श्रद्धा सबुरी
प्रत्यय येईल तुम्हा खरोखरी
साईच्या उदीचा महिमा थोर
जाणून घ्या तुम्ही सत्वर
करा जप हो साई-साई
नाही पडणार कमी काही
साई दर्शन घ्या इडकरी
सर्व सुखाचे व्हा मानकरी
साई ठायी नाही भेद
असो चिरंतर आशिर्वाद

— सौ. वसुधा गानू

एन. १०/५, गणपती निवास,
बांगुर नगर, गोरेगाव.

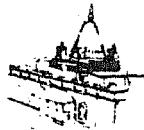
श्री साईनाथांचा शरणार्थी — १५

लेखक : ब्रह्मीभूत स्वामी साईशरणानंद
अनुवादक : वि.बा. खेर

शाळेला रजा पडल्यानंतर जहांगीर गुलाबभाई व बिलीमोरिया या सॉलिसिटर पेढीचे भागीदार गुलाबभाई यांना भेटलो असता त्यांनी जहांगीर सॉलिसिटर यांच्या ताकिदीस न जुमानता मला हायकोर्टकडे अर्ज करण्यास सांगितले. म्हणून नवसारीला जाऊन हेडमास्टरला रजेनंतर शाळा उघडताच माझा नोकरी सोडण्याचा इरादा सांगितला. थोड्या आडकाठीनंतर माझ्या जागी नवीन शिक्षक मिळताच मला त्यांनी मोकळे केले. नंतर मुंबईला जाऊन गुलाबभाईच्या सल्ल्याप्रमाणे अर्ज तयार करून तो मी जहांगीर सॉलिसिटरना दाखविला. ते म्हणाले, “जरुर अर्ज करा परंतु दोन वर्षाचा खंड पडूनही पहिली भरलेली टर्म धरण्यात येते अशी एकही केस आजवर हायकोर्टच्या इतिहासात झाली नाही. जहांगीर अर्ज पुढे पाठविण्यास तयार झाल्यामुळे अर्ज टाइप करवून पेढीमार्फत तो हायकोर्टकडे पाठविला. काही दिवसांनी प्रोथनोटरीने मला भेटीस बोलावले. मला पाहून त्यांची खात्री झाली की माझी गैरहजेरी माझ्या बिघडलेल्या तबियतीमुळे असली पाहिजे. त्यांनी हायकोर्टच्या सरन्यायाधीशांकडे माझ्या अर्जाची शिफारस केली व माझी तेरा महिन्यांची उमेदवारी गणण्यात येऊन उरलेली फक्त अकरा महिन्यांची उमेदवारी मी पुरी करावी असा हुकूम सरन्यायाधीशांनी केला. हा हुकूम जहांगीरजीना दाखविल्यावर त्यांनी मला उरलेली टर्म धरण्याची परवानगी दिली. म्हणून मी बाकीची टर्म भरून सॉलिसिटरच्या परीक्षेच्या अभ्यासाला सुरुवात केली.

याच सुमारास राधाकृष्ण आईने शिरडीतील माझ्याकडे असलेल्या भाड्याच्या जागेची मागणी केली. ती मला म्हणाली “तू शिरडीला येशील तेव्हा माझे घर आहेच. तेव्हा तू उगीच भाडे कशाला भरतोस? शिवाय बाबांच्यासाठी असलेले सामान ठेवण्यासाठी सध्याची जागा कमी पडते. तुझी जागा आहाला मिळाल्यास आमची जागा मोठी होईल.” मी होकार दिला, त्यासंबंधी तात्या पाटलांना बोललो व नंतर त्या जागेचा कब्जा राधाकृष्णआईस मिळाला. त्या योगे तिची एकांतात गुप्त मंत्र व साधना करण्यासाठी चांगली सोय झाली.

डिसेंबरमध्ये शिरडीत मी राधाकृष्ण आईकडे मुक्काम केला. माझी छोटी बहीण मला पहाटे हाक मारून उठवे तसेच राधाकृष्णआई सुज्जा “वामन्या उठ, चहा झाला तयार, सहा वाजले,” अशा शब्दांनी मला जागा करीत असे. माझ्या घरी काय पद्धत आहे ती मी तिला सांगितल्याशिवाय तिने माझी संवय जाणली व मी दोन तीन दिवस शिरडीत राहिलो. त्या दरम्यान रोज ठीक सहा वाजता माझ्या धाकट्या बहिणीचे शब्द उच्चारून मला उठवे. मुंबई-शिरडीत केवढे अंतर! परंतु माझ्या घरचा व्यवहार अचुक जाणून तसेच माझे अतिथ्य करावे ही सामान्य कोटीची शक्ति नव्हे. असे तिचे अनेक अनुभव मला आले. साहजिकच माझे मस्तक सदैव तिच्या चरणी नमलेले असे.

लोकमान्य टिळकांचे गीतारहस्य या सुमारास प्रसिद्ध झाले ते मागवून मी वाचू लागलो. ते वाचताना अनेक गूढ प्रश्न उद्भवत आणि असा काही प्रश्न डोक्यात असताना मी राधाकृष्णआईकडे गेल्यास ती काही सामान्य व्यवहाराची गोष्ट बोलून माझ्या न सुटणाऱ्या प्रश्नाचे उत्तर मला मिळे. कित्येकदा तिच्याकडे जाऊन उभे राहिल्यास आपोआप उत्तर सुरे. राधाकृष्णआईच्या शब्दद्वारा अथवा आपोआप प्रश्नाचा उकल होई. त्या अगोदर खोलीत विजेसारखे तेज चमके. आता मला समजते की या प्रकारे बाबा दिव्य रूपाने येऊन माझ्या प्रश्नाचे उत्तर देत.

या काळी माझे जेवढे आध्यात्मासंबंधी वाचन झाले होते त्यावरून व काकासाहेब दीक्षित, नानासाहेब चांदोरेकर व दुसऱ्या विद्वानांच्या समागमाने माझे निश्चित मत झाले की तत्वज्ञानात शंकराचार्याचे अद्वैत दर्शन हेच ग्राह्य व निर्दोष आहे, बाकीच्या सर्व दर्शनात काही तरी उणीवा असल्यामुळे ती ग्राह्य नाहीत. मणिभाई नमुभाईचे सिद्धांतसार या वेळी मी नीट वाचून काढले. त्यांची 'भगवद्गीता' पण वाचली. त्यावरून अद्वैत मत श्रेष्ठ आहे असे मी मानत असे. पूजा-अर्चा-तिलक वगैरे रामानुजांची चिन्हे पाहून भक्ती फक्त द्वैतातच आहे असा चित्तात संशय असे. कदाचित मला कोणीतरी द्वैत संप्रदायात जखडून टाकेल अशी धास्ती त्याकाळी मला असे. राधाकृष्णआईची भक्ती, चावडीसमयी सर्वांना तिलक लावण्याची तिची रीत पाहून ही अद्वैतपंथी नसून विशिष्टाद्वैती किंवा द्व्यल्लभसंप्रदायी असावी असे वाटले. सर्व संतांचे भक्तिरसाने ओर्थंबलेले ग्रंथ वाचे तेव्हा पण अशीच शंका येई. ज्ञानेश्वर महाराजांसारखा विषयी सुद्धा मी साशंक असे. नंतर अमृतानुभव वरील शिवाची टिका मी वाचली. ज्ञानेश्वरांचे गुरु निवृत्तिनाथ यांची गुरुपरंपरा पाहून हा संशय कित्येक अंशी दूर झाला. बाबांचे कडक वैराग्य, सर्वज्ञता, अनुद्वेगकर सत्य व प्रिय वचन, येणाऱ्या जाणाऱ्याच्या कल्याणाची चिंता, आर्त भक्तांसाठी कष्ट सहन करून दुःख टाळण्याचा त्यांचा नित्य स्वभाव बघून मी त्यांना साकार ईश्वर लेखत असे. बाबा स्वतः 'अल्ला मालिक अल्लासे कोई बडा नही. गरीबोंका अल्ला वाली. करेल तो भरेल. स्वर्ग नरक काही आहे,' वगैरे म्हणत. त्यांचे एकही वचन मला मिथ्या वाटले नाही. त्यांनी हसत हसत सांगितलेली गोष्ट खरीच होई. त्यामुळे त्यांच्याविषयी वाटले की जो मार्ग ते दाखवतील तो सत्यच असेल व त्याच रीतीने मला ईश्वर साक्षात्कार होईल. तरीही त्यांच्या प्रार्थना लोकांना नामस्मरणाचा उपदेश करताना वारंवार काही चांगले केले अथवा चांगले घडले तर ते म्हणत हे तर ईश्वराने केले. यावरून बाबांचे प्रबोधन द्वैत आहे की अद्वैत अशा प्रकारची शंका माझ्यासमोर उभी राह्यली तेव्हा बाबांनी मला सेवेसाठी राधाकृष्णआईकडे पाठविले त्यावेळी एकदा तिने स्वतःचा इतिहास सांगून 'शाळा' शब्द वापरला ती म्हणाली,

"साईबाबांचे नाव मी विधवा झाल्यानंतर ऐकले. माझा विवाह झाल्यावर तीनचार किंवा आठ दिवसांतच मी विधवा झाले. नंतर मी माझ्या मामाकडे रहात असे. ते पंढरपुरात वकिली करत. मी धार्मिक ग्रंथ वाचे, भजन-पूजनात वेळ खर्च करी आणि

दुपारी गर्दी नसे तेव्हा देवाच्या दर्शनाला जात असे. बाबांचे नाव ऐकल्यानंतर त्यांची भक्ति करू लागले. त्या काळी मी खूप खाई व पोट फुगून तडस लागे तेव्हा 'साईबाबा, साईबाबा' नावाने पुकऱ्य करी व जमीनीवर लोळे. एका रात्री मला काही स्वप्न पडले व माझे वैराग्य जागृत झाले. उठल्यावर माझ्या शरीरावरचे दागिने उत्तरुन मी इकडे तिकडे फेकले व घर सोडण्याची तयारी केली. सर्वांनी मला पुष्कळ समजावले परंतु मी माझ्या निश्चयापासून ढळले नाही. नेसत्या वस्त्राने मी घराबाहेर पडले व चारी धामांची यात्रा अयाचित ब्रत पाळून केली. क्वचित प्रसंगी खायला मिळत नसे तेव्हा शेण खाऊन मी मनाचे समाधान करी. पैशाला शिवत नसे. दान करू इच्छिणाऱ्याला तिकिट काढून देण्यास सांगे. पांढुरंगाने हे कठीण ब्रत माझ्याकडून पाळवून चारी धामांची यात्रा करून घेतली. नंतर येथे आले व बाबांसमोर तुकारामाचे अभंग गाऊ लागले. त्या काळी बाबांच्या लेंडीला जाणाऱ्या रस्त्याची तसेच चावडीची साफसफाई बाबांचा एक परम भक्त नेवासकर करी. नेवासकरांचे साफसफाईचे काम मी हव्हहळू हाती घेतले व त्यांचा मृत्यू झाल्यावर मी एकटीच ते काम करू लागले. ग्रामस्थ जायच्या वाटेवर रस्त्याच्या बाजूला शौचाला बसत, मुलांना बसवत, कचरा टाकत, ती सर्व घाण मी नेवासकरांप्रमाणे साफ करी. मी शाळेत राही. तेथे तुलसी लावल्यामुळे त्या जागेला शाळा अथवा वृदावन या नावाने लोक ओळखत. मी बाबांसमोर जात नसे. पण दुरुन ही साफसफाई करे. एकदा मी खूपच आजारी झाले. थंडीने ताप आला व अशक्तपण्या येऊन मी झोपले होते तेव्हा बाबा तेथे आले व माझ्या कपाळाता उदी लावून 'एवढी मेहनत करू नये. आता आराम करा, वर्गेर म्हणाले.'

या नेवासकरांचे जीवन अत्यंत बोधप्रद आहे. ते बाबांचे अनन्य शरणार्थी होते. त्यांच्या शेतात जे पीक निये ते सर्व गाडीत भरून शिरडीला घेऊन येत व त्यातील जेवढे धान्य बाबा त्यांना देत ते आपल्या घरी घेऊन जात. घरी पतीला, मुलाबाळांना कपडेलते जे करायचे ते सर्व बाबांच्या आज्ञेनुसार करीत. पुढे एकदा सर्व सोडून ते शिरडीला आले परंतु बाबांच्या सांगण्यावरून घरी परतले. शेवटी शेवटी त्यांनी अन्नपाणी वर्ज केले. बाबांनी पाठविलेला भाकरीचा प्रसाद तेवढाच ते खात व बाबांच्या चरणाचे तीर्थच पाण्याएकजी पीत. अंतकाली भगवद्गीतेतील आठव्या अध्यायातील १३ व्या श्लोकात 'ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन्' या पंक्तीत सांगितल्याप्रमाणे देह ठेवून ते परम गति पावले. धन्य ते जीवन.

एकदा बोलता बोलता राधाकृष्णआई म्हणाली, "तू बाबांची खरी नक्कल आहेस" त्याने मला संतोष झाला नाही. मला विचार आला की नक्कल असण्यात काय पुरुषार्थ, आपण तर अस्सल असले पाहिजे. अंतर्साक्षी राधाकृष्ण आई लगेच म्हणाली, "आपण सर्व त्यांची नक्कलच आहो. अस्सल तर तेच (बाबाच) आहेत."

(क्रमशः)

“साक्षात्कारी स्वप्रे”

— श्रीमती ताराबाई ह. मांजरेकर
झारीहर भैय्याची चाळ, कोलडोंगरी
सहार रोड, गल्ली नं. १
अंधेरी (पूर्व), मुंबई-४०० ०६९.

मी गेली ११ वर्षे प्रकाशानंद आयुर्वेद हॉस्पिटलमध्ये मसाजीस्ट नर्स म्हणून काम करीत आहे. त्यापूर्वी माझा मोठा मुलगा वांद्रा कॉलेजमधून घरी येते वेळी रेल्वे अपघातात देवाधरी गेला. आता मला २ मुलगे व १ मुलगी आहे. मुलाला देवाधरी जाऊन १ वर्षे व्हायच्या आत माझे पती बहारीन येथे कामासाठी गेले असता स्वर्गवासी झाले. त्यामुळे मी खूप खचून गेले होते. पण त्यानंतर हिमत करून मी मसाजचा कोर्स केला व वरील हॉस्पिटलमध्ये काम करू लागले. पण १ वर्षांनंतर आम्हाला कामावरून कमी करण्याची परिस्थिती निर्माण झाली. तेव्हा मी दुर्खाने वेडीपिशी झाले. कारण मुलं लहान होती. त्यांचे शिक्षण व्हायचे होते. मी रात्रिंदिवस मनात चिंतन करू लागले.

अशीच चिंतेत एके रात्री झोपले असता मला अद्भूत व आनंदाचे स्वप्र पडले. सकाळची वेळ, मी रस्याने रडत रडत चालले आहे. पूर्व दिशेने भगवी कफनी घातलेला, चोहोबाजूला प्रकाशाचे वलय असलेला, हातात कमंडलू व खाकेत झोळी असलेला एक फकीर येत होता. मी त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून पुढे चालले आहे. पण त्यानेच मला थांबविले व हिंदीत म्हणाला “बेटी क्यूं रो रही है” मी म्हटले “तुम्हे क्या करना है? मेरी चिंता मुझे है” तेव्हा तो फकीर म्हणाला “जा बेटी घर जा मुझे सब मालूम है। पीपलके पेढके निचे हनुमान है उसे तेल डाल दे जा तेरी सब चिंता मीट जायेगी।” स्वप्र संपले. तो फकीर म्हणजे प्रत्यक्ष साईबाबाच होते. त्यानंतर एके दिवशी हॉस्पिटलच्या विश्वस्तांनी मला बोलावून सांगितले की, हॉस्पिटलमधील आतील विभाग बंद करून ओ.पी.डी. चालू ठेवण्याचा त्यांनी निर्णय केला आहे, व त्यात मसाज स्टिमबाथ डिपार्टमेंट चालू ठेवण्याचा विचार पक्का केला आहे. तेव्हा माझ्या व्यतिरिक्त मला हव्या त्या व्यक्तीस मी मदतनीस म्हणून घेऊ शकते. तेव्हा मी वॉर्ड बॉयजमधल्या एका वृद्ध इसमाला निवङ्गुन दिले व तो आताही माझ्याबरोबर काम करतो. अशाप्रकारे माझी नोकरी स्थिर राहीली. मुलेही मोठी होऊन, मोठा मुलगा रंजन हा म्युनिसिपालटी वर्कशॉपमध्ये मॅकेनिकल स्टाफ आहे. दुसरी मुलगी छाया के.इ.एम. हॉस्पिटलमध्ये नसरींग करत आहे व धाकटा प्रेमनाथ १२ वीत आहे. अशा तच्छेने साईनी आपले वचन पूर्ण केले.

त्यानंतरचे स्वप्र म्हणजे, तोपर्यंत आम्ही शिरडीला गेलो नव्हतो. पण जेव्हा माझे पती देवास प्रिय झाले व नंतर वरील स्वप्राप्रमाणे साईनी वचन पूर्ण केले. तेव्हा शिरडीला जाऊन त्यांचे प्रत्यक्ष दर्शन घेण्याची तीव्र इच्छा निर्माण झाली. पण पैशाची टंचाई तीन मुले व मी मिळून चौघांचा खर्च करण्याची त्यावेळी माझी ऐप्त नव्हती. पण मनाने साईदर्शनाचा ध्यास घेतला होता. एके रात्री स्वप्र पडले की, आम्ही सर्व शिरडीला गेलो

आहोत व समाधीमंदिरात प्रवेश केला तोच साई महाराज समाधीच्या खालच्या पायरीवर उभे राहून स्वतः “या” या म्हणून आमचे स्वागत करत होते. हे स्वप्र पाहून मी शिर्डीला जायचा विचार पक्का केला, व माझे सोन्याचे मंगळसूत्र जे माझ्या कामाचे नव्हते ते गहाण ठेवून मी सर्वाना घेऊन शिर्डीला गेले व सांगायची विशेष गोष्ट म्हणजे स्वप्रातील समाधीमंदिरात व प्रत्यक्ष मंदिरात काहीच फरक नव्हता. साईचे डोळे भरून दर्शन घेऊन माझे जीवन कृतार्थ झाले. त्यानंतर दरवर्षी मी शिर्डीला जाते व बाबांचे अमाप आशिर्वाद घेऊन येते. शिर्डी सोडताना मला माहेर सोडल्यासारखे वाटते मी रडत यायला निघते. तेव्हा मुलं मला बघतच रहातात. शिर्डी पाहिल्यानंतर मी पंढरपूर, गाणगापूर, तुळजापूर, सर्वत्र जाऊन दर्शन घेऊन आले व गेल्या महिन्यातच मी काशी, प्रयाग, अयोध्या व हरीद्वारला जाऊन आले. ही सर्व साईबाबांची कृपा आहे. तसेच यात लिहिण्यासारखे विशेष म्हणजे प्रयागला जाण्याच्या २ वर्षांपूर्वी मला स्वप्र पडले होते. त्यात श्री. हनुमंतानी मला स्वतःच्या खांद्यावरून सर्व डोंगरातून फिरवून मोठमोठी देवळे दाखविली होती आणि आता मी सध्या जी देवळे अयोध्या, काशीला पाहून आले ती अगदी तशीच्या तशीच होती. संकटमोचतनेच (हनुमान) दर्शन घेऊन व रामजन्मस्थान पाहून मी जीवनात धन्य झाले.

असेच एका स्वप्रात श्रीराम प्रभू व साईबाबा दोघे माझ्या घरात आजूबाजूला बसले आहेत. मी साईबाबांना शेंडीवाला नारळ दिला. साईनी लगेच मला बिनशेंडीचा नारळ परत केला. साईनी मला विचारले तुला काय पाहिजे? मी म्हणाले, आता मलां कसलीच अभिलाषा नाही मी तृप्त झाले आहे. पण तुम्ही मला आपल्या हृदयात ठेऊन घ्या व कधीच अंतर देऊ नका. त्याप्रमाणे सदगुरुनी मला आपल्या छातीशी घट्ट कवटाळले. तेव्हा खरोखरच श्वास कोंडल्यामुळे मी जागी झाले. तो अनुभव अक्षरशः खरोखर वाटत होता.

माझ्याप्रमाणेच सर्व साईभक्तांवर त्यांची अशीच कृपादृष्टी राहो.

आरती श्री साईची

जय जय आरती साईनाथा ॥६० ॥

तूचि ब्रह्मा सृष्टी निर्मित । विष्णुरूपे पोषिसी जगता

त्रिपुरांतक तू सृष्टिहर्ता । तूचि देवाधिदेव साईनाथा ॥१ ॥

कलियुग साईरूपात । प्रकटुनी जगा उद्धरीत

तूचि भक्तजनात । शिरडीनिवासी साईनाथा ॥२ ॥

विश्वरूपे तूचि नटलासी । चित्रूपे जीवांत राहसी ॥

देसी आनंद सुनंदासी । सच्चिदानंदा साईनाथा ॥३ ॥

— डॉ. सुनंदा कुलकर्णी

१/वसंतबहार, नामदेव वाडीसमोर,

नौपाडा, ठाणे.

श्री. खापडे यांची शिरडी दैनंदिनी

अनुवादक - साईनंद
शुक्रवार दिनांक २१-१२-१९९१

मी आज उशिरा उठलो व नंतर श्री. नाटेकर यांचेबरोबर बोलत बसलो. त्यांना आम्ही 'हंसा' आणि 'खामी' या नावाने हाक मारीत असू. यामुळे मी माझी सकाळची प्रार्थना इ. आटपू शकलो नाही आणि साई महाराजांना ते बाहेर पडल्यावर वेळेवर मी पाहू शकलो नाही. ते मशिदीत परतले तेव्हा मी त्यांचे दर्शन घेतले. हंसा माझे बरोबर होता. साई महाराज चांगल्या मनस्थितीत होते त्यांनी एक सूचनात्मक गोष्ट सांगावयास सुरुवात केली खरी पण एवढ्यात त्रिबक्कराव ज्यांना आम्ही 'मारुती' म्हणतो ते दुर्दैवाने कडमडले. अगदी मूर्खपणाने आणि मग साईमहाराजांनी विषयाचा रोख बदलला. ते म्हणाले, एक तरुण होता. तो भुकेलेला होता त्याला जे दिसेल ते हवे हवेसे वाटे. एकदा तो तरुण हिडता हिडता साई साहेबांच्या वडीलांच्या घरी गेला तिथे त्याचे स्वागत होऊन त्याला जे हवे हवे ते सारे काही देण्यात आले. त्या तरुण मुलाने काही काळ तिथे घालविला तो लट्ठ झाला. त्याने तिथे काही वस्तू गोळा केल्या. दागदागिने चोरले आणि त्या सर्व वस्तूचे एक गाठोडे करून तो जिथून आला होता त्या ठिकाणी परत जाण्याची इच्छा त्याने प्रदर्शित केली. वास्तविक खरोखरच तो तिथेच जन्मला होता आणि साईबाबांच्या वडीलांच्या घराशी संबंधित होता. पण हे त्याला माहित नव्हते. त्या मुलाने ते गाठोडे रस्त्यावर येऊन एका कोपन्यात आडोशाला ठेवले. परंतु तो प्रत्यक्ष निघण्यापूर्वीच ते सारे काही त्यापूर्वीच दिसण्यात आले. म्हणून त्याला निघावयास उशीर झाला. इतक्यात दरम्यानच्या वेळात काही चोरांनी ते गाठोडे उघडून त्यातील दागिने पळविले. तो आता एवढ्यात निघणार तोच त्या चोरांनी पलायन केल्यामुळे तो त्यांना पकडू शकला नाही. म्हणून तो पुन्हा घरात आला. आणखीन दागिने गोळा केले आणि प्रत्यक्षच ते घेऊन निघाला. पण रस्त्यात त्या लोकांनी चोरी करून आणलेल्या त्या दागिन्यांच्या संशयामुळे त्याला पकडून ठेवले. अगदी याच वेळी या गोष्टीला निराळे वळण लागले आणि ती थोडक्यात आटोपली पण!

दुपारच्या आरतीहून आल्यावर मी हंसाला मजबरोबर त्याचेही भोजन घेण्याची विनंती केली, व ती त्याने मान्य केली. माझे निमंत्रण त्याने स्विकारले. तो एक अतिशय साधा माणूस आहे. भोजनानंतर आपल्या हिमालयातील प्रवासाची हकीगत तो सांगू लागला. आपण मानस सरोवराला कशी भेट दिली. तिथे गाईले जाणारे उपनिषदांचे स्वर आपण कसे काय ऐकले. पावलांच्या ठशावरून आपण पुढील वाटचाल कशी केली. एका गुहेत कसे काय जाऊन पोचले नि तिथे महात्यांचे दर्शन कसे काय झाले. तो महात्मा लो. टिळकांना त्या दिवशी मुंबईत झालेल्या अटकेच्या आरोपाबद्दल काय काय बोलला, त्या महात्याने आपल्या बंधूची (आपल्या बरोबरीच्या वयस्क विद्यार्थ्यांची) ओळख कशी करून दिली, सरतेशेवटी तो आपल्या गुरुला कसा काय भेटला नि 'कृतार्थ' झाला.

नंतर आम्ही साईबाबांकडे गेलो आणि मशिदीत त्यांचे दर्शन घेतले. त्यांनी मला आज दुपारी निरोप पाठवून सांगितले की तुला आणखीन दोन महिने येथेच रहावे लागणार आहे. त्यांनी पाठविलेला निरोप तो दुपारीच पक्का करून घेतला आणि म्हणाले की आपल्या 'उदीत' फार मोठे आध्यात्मिक गुणधर्म आहेत. ते माझ्या पतीला म्हणाले एकदा एक राज्यपाल भाला घेऊन आले. साई महाराजांची व त्याची झोँबाझोँबी झाली त्यामधे त्यांनी त्यांना बाहेर हाकलले शेवटी त्यांची व गव्हर्नरांची तडजोड झाली. ती भाषा मोठी अलंकारिक होती व समजण्यासही काहीशी कठीण होती.

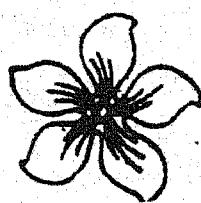
सायंकाळी आम्ही शेजारतीला हजर होतो. तेथून परतल्यावर भीष्मांचे भजन व दीक्षितांच्या रामायणाचे कार्यक्रम ऐकले.

शनिवार ता. ३०-१२-१९९१

मी सकाळी उठलो. प्रार्थना केली व त्यानंतर दोन पंत्रे लिहोली. एक माझा मुलगा बाबा याला. व दुसरे भाऊ दुराणी यांना. आपण आता आणखीन दोन महिने येऊ शकणार नाही असे त्यांना कळविले. श्री. नाटेकर राधाकृष्णा आईकडे गेले. पण ती कुठेतरी त्यावेळी बाहेर गली होती म्हणे. तेव्हा ते तिथेच बसून राहिले ते कमालीचे शांत होते. त्यांनी आपला संपूर्ण दिवस तिथेच घालविला. सकाळी मी रामायण वाचले आणि दुपारी भागवत ऐकले आणि सायंकाळ होण्यापूर्वी साई महाराजांचे दर्शनास गेलो. त्यांनी मला चांगल्या रितीने वागविले. माझ्या नावाने त्यांनी हाक मारली आणि एक छौटीशी गोष्ट सबुरीच्या पुष्टी दाखल जोर देऊन सांगितली.

ते म्हणाले, आपण औरंगाबाद येथे गेलो होतो. आपल्या तिथल्या फेरीत आपण एक फकीर मशिदीत बसलेला पाहिला. त्याच्या लगतच एक उंचव उंच चिंचेचे झाड होते. तो फकीर प्रथम त्यांना मशिदीत प्रवेश करू देईना पण मग शेवटी त्यांना तिथे उतरण्यास मान्यता दिली. तो फकीर तिथे एका चतकोर भाकरीच्या तुकड्यावर राहिलेला होता. तो तुकडा त्याला एक म्हातारी बाई दररोज दुपारी आणून घालत असे. साईमहाराजांनी केवळ त्याचेसाठी भिक्षा मागायला सुरुवात केली. बारा वर्षे असे करून त्यांनी त्याला भरपूर खाऊपिंड घातले आणि मग त्यांनी तेथून निघण्याचा विचार केला. त्या म्हाताऱ्या फकीराचे डोळ्यात त्यावेळी अश्रू उभे राहिले. तेव्हा त्याचे त्यांनी मृदू शब्दात सांत्वन केले. पुन्हा साई महाराजांनी नंतर चार वर्षांनी तिथे भेट दिली आणि त्या फकीराचे तिथे ठोक चालले आहे हे पाहिले. काही वर्षापूर्वी तो फकीर शिरडीस आला आणि चावडीत राहिला. आईच्या निषेने तो फकीर श्री साईबाबांची काळजी घेऊ लागला. बाबा जे काही म्हणाले त्यावरून मी असा तर्क केला की बाबा औरंगाबादच्या या फकीराची काळजी वहाण्याकरिता बारा वर्षे औरंगाबादेस होते आणि मग त्यांनीच पूर्णपणे त्याला आध्यात्मिक क्षेत्रात आणले. रात्री भीष्मांचे भजन आणि दीक्षितांच्या रामायणाचा कार्यक्रम होता. नाटेकर तिथे होते त्यांनीही एक अध्याय वाचला.

आज मी सकाळी फार लौकर उठलो. प्रार्थना केली आणि व्हरंड्यात येरऱ्यारा घालीत होतो तोच हंसा खालच्या तळ मजल्यावरून म्हणाले, आपल्याला रात्री झोपच मुळी लागली नाही आणि म्हणून फिरत फिरत खंडोबाच्या देवळात गेलो, आणि मग तेथून राधाकृष्ण आईच्या घरी तिथे तिची प्रार्थना ऐकायला मिळेल या आशेने गेलो. पण घरात कुणीच नसल्याची चाहुल लागली. तेव्हा ते गावाच्या फाटकापर्यंतच जाऊन माघारी आले. नंतर ते पुन्हा राधाकृष्णा आईच्या घरी जाऊन तिला भेटून आले. तिने कृपाळू होऊन त्यांना मदत केली. नंतर त्यांनी स्नान उरकले, प्रार्थना केली आणि राधाकृष्ण आईकडे बाबांनी जो प्रसाद पाठविला होता त्यातील प्रसाद खाऊन न्याहारी केली. त्यांचेशी बोलता बोलता मी उभा राहिलो. तो ते राधाकृष्ण आईकडे जातो म्हणून सांगण्यासाठी गेले. तेव्हा तिने त्यांना प्रसादादाखल धोतर आणि सदन्यासाठी कापड दिले. नंतर ते आपल्याबरोबरच्या तीन तरुणांबरोबर मुंबईला परतले. त्यापैकी एकाचे नाव होते रेगे. या सर्व प्रकारामुळे मला माझी नित्याची कामे उरकायला काहीसा वेळच झाला आणि मग न्हावी येऊन बसला होता त्याचेमुळे पुढे आणखीन उशीर झाला. मी बाबांना बाहेर जातांना पाहिले परंतु त्यांनी आपल्या जवळपास कुणालाच नमन करण्यासाठी सुद्धा जवळ येऊ दिले नाही. नंतर मी मशिदीत गेलो आणि दुपारची आरतीची पुजेची वाट पाहात बसलो. आज आरतीच्या वेळी सर्व पुरुषांना चौथच्याच्या खाली उघड्यावर उभे रहावे लागले व संपूर्ण मशिद महिलांसाठी खुली करून ठेवली. ही व्यवस्था फारच छान होती. आरतीहून परतल्यावर मी कोफरगावच्या येथे आलेल्या मामलेदार साहेबांबरोबर बोलत बसलो. नंतर डहाणूचे देव मामलेदार आले. आरती पूर्वीच नानासाहेब चांदोरकरही आले होते. आमचे भोजन नित्याप्रमाणे दुपारी २ वाजता झाले. त्यानंतर मी आज आलेली वर्तमानपत्रे वाचत बसलो. संध्याकाळचे सुमारास मी मशिदीत गेलो. परंतु साई महाराजांनी सर्वांना उदी दिली म्हणून मग मी नव्या इमारतीच्या जोत्यावर (पायावर) गोवर्धनदास यांचे बरोबरच्या गुजराथी शास्त्री बरोबर बोलत बसलो. साई महाराजांना ते नित्याप्रमाणे रेट करण्यासाठी बाहेर पडले तेव्हा व शेजारतीचे वेळी आम्ही वंदन केले. नंतर भीष्मांचा भजनाचा व दीक्षितांचा रामायणाचा कार्यक्रम झाला.

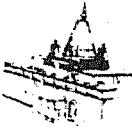
साईदरबारातील नवरत्ने — २

परमसाईभक्त श्री. नानासाहेब चांदोरकर

श्री. नारायण गोविंद उर्फ नानासाहेब चांदोरकर हे श्री साईबाबांचे काळ्यातले बाबांचे अतिशय लाडके असे परमभक्त होते. श्री बाबांचा त्यांचेवर वरदहस्त होता. नानांनी बाबांची फार मोठी हयातभर सेवा केली. २१ अॅगस्ट रोजी देणाऱ्या त्यांच्या ६५ व्या पुण्यतिथीनिमित्त नानांच्या संबंधीचा लेख प्रसिद्ध करून त्यांना आदरांजली वाहात आहोत.

— का. संपादक

परम साईभक्त श्री. नानासाहेब चांदोरकर

साईबाबांचे अतिनिकटचे स्नेही व भक्त म्हणून श्री. नानासाहेब चांदोरकर यांचे नाव घेतले जाते. त्यांचे संपूर्ण नाव श्री. नारायण गोविंद चांदोरकर. त्यांचा जन्म ठाणे येथे शके १७८२ इ.स. १८६० च्या पौष महिन्यातील मकरसंक्रांतीच्या दिवशी झाला. त्यांचे मराठी शिक्षण कल्याण येथे व इंग्रजी शिक्षण मुंबईस एलिफन्टन विद्यालयात व त्या पुढे एलिफन्टन महाविद्यालयात झाले. ते मुंबई विद्यापीठाचे बी.ए. पदवीधर. संस्कृत हा त्यांचा अतिशय आवडीचा विषय.

बी.ए. नंतर त्यांची नेमणूक प्रथम संगमनेर येथे मामलतदार कचेरीत कारकुनाचे जागेवर झाली. नंतर ते काही दिवसांनी नगर जिल्ह्यातील कोपरगावी अव्वल कारकून म्हणून नेमले गेले. १८९२ साली नगर येथे ते कलेक्टरसाहेबांचे चिटणीस झाले. पुढे १८९३ साली त्यांना पुणे जिल्ह्यात घोडनदी तालुक्याचे मामलतदार नेमण्यात आले. नंतर पुढी १९०४ ते १९०१ पर्यंत नगर जिल्ह्याच्या कलेक्टरसाहेबांचे चिटणीस नेमण्यात आले. १९०२ मध्ये त्यांना जामनेर तालुक्याचे मामलेदार नेमले गेले. नंतर त्यांची बदली अनुक्रमे नंदुरबार, पंढरपूर इ. ठिकाणी मामलतदार म्हणून करण्यात आली होती. १९०८ साली त्यांची बदली ठाणे येथे डिस्ट्रिक्ट डेप्युटी कलेक्टर म्हणून झाली व १९१५ साली ते डिस्ट्रिक्ट डेप्युटी कलेक्टर या पदावरूनच सेवानिवृत्त झाले.

श्री. नानासाहेब यांचा विवाह १८७८ साली कल्याण येथे झाला. अलिबाग जिल्ह्यातील पनवेल तालुक्यातील पळसपे गावातील प्रसिद्ध श्रीमान सावकार व जमीनदार ओझे घराण्यातील श्री. विनायक सदाशिव उर्फ काकासाहेब ओझे यांची कन्या बयाबाई यांच्याशी झाला. त्यांचे सासरचे नाव राधाबाई. नानांना बरीच अपत्ये झाली. पण अलीकडच्या काळापर्यंत चारच हयात होती. दोन चिरंजीव व दोन कन्यका. वडील चिरंजीव वासुदेव उर्फ बाबुराव बी.ए. असून ते विलेपारले येथील खाजगी आंगल विद्यालयात गणिताचे शिक्षक होते. धाकटे चिरंजीव महादेव उर्फ बापूराव पुणे येथील कृषिकर्म आंगल विद्यालयात शेतकीचे शिक्षण घेऊन घरची शेतीवाढी पहात असत. वासुदेवांचा विवाह खालहेर येथील प्रसिद्ध जहागिरदार श्री. रामराव कृष्ण उर्फ काकासाहेब जठार यांची कन्या इंदिरा हिंजबरोबर झाला होता व बाबुरावांचा विवाह धारवाड येथील वकील त्रिविक्रम काशिनाथ उर्फ तात्यासाहेब पित्रे यांची कन्या गिरीजाबाईशी झाला होता. वडील कन्यका सौ. मैनाबाई कुवळेकर या पुण्यास व धाकटी कन्या सौ. द्वारकाबाई पेंढारकर या सातारला दिल्या होत्या.

नानासाहेब कोपरगावी अव्वल कारकून असताना त्यांचा लहान मुलगा आजारी पडला. पण त्या वेळी तिथे रुग्णालय नसल्याने व वेळेवर औषधपाण्याची सोय न झाल्याने तो मरण पावला. औषधपाण्याचून येथल्या लोकांची बरीच गैरसोय होत असते, म्हणून की काय, नानांनी १८९० साली आपले खतःचे पैसे खर्च करून एक खाजगी रुग्णालय कोपरगावी काढले व ते १८ वर्षे चालवून युढे लोकल बोर्डच्या ताब्यात दिले.

नानासाहेबांचे वडील

नानासाहेबांच्या वडलांचे नाव गोविंदपंत नाना उर्फ नानासाहेब असे होते. तेही डे. कलेक्टर होते. ते परसनल असिस्टेंट होते. त्यावेळी त्यांना दप्तरदार ही पदवी होती. अद्यापही कल्याणास त्यांचे वाड्यास दप्तरदारांचा वाडा असे म्हणतात. ते फार सदाचारी, सत्त्वशील, व स्नानसंध्यादिकर्मनिष्ठ असत. त्यांचा रोजचा दानधर्म पुष्कळ असे.

वडलांस संतानुग्रह

ठाणे जिल्ह्यातील भिवंडी तालुक्यातील कवाड क्षेत्र निवासी श्री समर्थ सदगुरु सखाराम महाराज यांचे ते अनुग्रहीत होते. ते कवाडास नेहमी जात, व महाराजांची हरतन्हेची सेवा करीत. त्यांच्यावर महाराजांची कृपा असे. श्री. शंकरराव महाजनांचे सहवासाने ते महाराजांकडे जाऊ लागले. (आपटे कृत सखाराम म. चरित्र पान १९).

पण नानासाहेब यांचे अंतःकरण ते नोकरीत असतानाच घरमाथकिंडे वळून ते कवाडास श्री. सखाराम महाराज यांचेकडे न जाता शिरडीस बाबांकडे जाऊ लागले. हा तरी अनुवंशिक संस्कारच होय.

बाबांचे आकर्षण

जरी नानासाहेबांचे वडिलांची सखाराम महाराजांवर अप्रतिम श्रद्धा व अलौकिक भक्ति होती तरी नानासाहेब हे सन् १८९२ सालापासून त्यांचे वडील हयात असतानाच बाबांकडे जाऊ लागले, नव्हे बाबांनीच त्यांना आपल्याकडे ओढले.

नानासाहेब बाबांकडे येण्यापूर्वी मशिदीची व बाबांची स्थिती

जिकडे तिकडे खाच खळगे पडून ढोपर ढोपर कचरा साचलेल्या मोडक्या तोडक्या मशिदींत बसून रात्रंदिवस चिलीम फुंकणाऱ्या, गावात ३-४ विकाशित घरी शिव्या भाकरीचे तुकडे मागून खाणाऱ्या, अंगावर फाटके तुटके कपडे घालणाऱ्या फकिरास हे निरुण परमात्माचे सगुणावतार चिद्रल्प प्रतीक आहे असे कोण समजणार? आपल्यास लोकांनी मान द्यावा, किंवा ही एक अमुक विभूती आहे असे जगास ज्ञात व्हावे अशी ज्यांची इच्छाच नाही, कधी कधी गुप्त, तर कधी कधी कंटकमय बाभळीचे जंगलात वास करून वेड्याचे सोंग घेणाऱ्या फकिराकडे कोण येणार व त्यांचे सूक्ष्म निरीक्षण कोण करणार?

नानासाहेब शिरडीस बाबांकडे येण्यापूर्वी बाबा सिद्ध किंवा साधु पुरुष म्हणून कोणास माहीत नव्हते. गांवकरी व बाहेर गावचे लोकही त्यांना त्याप्रमाणे मानीत नसत. लोकांना दवा देणारा, धुनी पेटवून चिलीम फुंकणारा व मशिदींत बसून भीक मागून पोट भरणारा असा एक फकीर आहे यापेक्षा कोणासही त्यांच्या ऐश्वरी सामर्थ्याची जाणीव नव्हती.

फक्त श्री. गंगागीर बुवा व आनंदनाथ महाराज यांनी शिरडीस आल्यावेळी “अरे हा उकिरड्यावर पडलेला अमोल हिरा आहे व तुमच्या अद्वितीय भाग्याने तो तुम्हास लाभलेला आहे” असे मुक्त कंठाने लोकांना सांगितले होते. पण तिकडे लक्ष देतो कोण?

पुढे काही कालाने निमगांवचे नानासाहेब डेंगळे व निमोणचे नानासाहेब (देशपांडे) निमोणकर बाबांकडे येऊ जाऊ लागले.

नानासाहेबापूर्वी सुशिक्षितांपैकी प्रथम कोण आले

सुशिक्षितांपैकी अगदी प्रथम कै. श्री. चिंदंबरराव गाडगीळ, सिन्हरचे मामलेदार, रावसाहेब सीताराम विश्वनाथ पटवर्धन, बी.ए. शाळाखात्याचे मुख्याधिकारी व रावसाहेब वामनराव बोडस स्पेशल जज्ज. हे बाबांच्या दर्शनास आले होते.

श्री. चिंदंबरराव गाडगीळ हे नगरास कलेक्टर साहेबांचे चिटणीस होते. त्यांची बदली पुढे मामलतदाराचे जागी झाली. व त्यांच्या चिटणीसीचे जागेवर नानासाहेब चांदोरकर नगरास आले.

संत समागम परिणाम

नानासाहेब आपले वडिलांबरोबर लहानपणी कधी कधी कवाडास सखाराम महाराजांकडे जात असत. नोकरी लागल्यापासून मात्र ते तिकडे फारसे गेले नाहीत. आंग्ल विद्यादीप्तीने डोळे दिपून गेल्यामुळे पंदवीधर सुशिक्षितांच्या मनाचा कल संताकडे कर्मीच. तथापि वडिलांच्या संगतीने संतसमागमाचा प्रभावशाली परिणाम नानासाहेबांचे मनावर झाल्याखेरीज राहिला नाही.

तालुक्याची जमाबंदी करण्याचे काम एकसाल प्रांताधिकारी यांजकडे व एकसाल जिल्हाधिकारी यांजकडे. असते. नानासाहेब चिटणीसीचे कामावर असता कोपरगाव तालुक्याची जमाबंदी त्यांचेकडे होती. शिरडीचे आप्पा कुळकर्णी हे बाबांची आज्ञा घेऊन जमाबंदी करता नगरास जावयास निघाले. कलेक्टरचे चिटणीस कोण आहेत याबदल बाबांनी आप्पाजवळ चौकशी करून बाबांनी तुला बोलाविले आहे. असा माझा निरोप नानास सांग असे आप्पास सांगितले. आप्पांनी नगरास गेल्यावर बाबांचा निरोप नानासाहेबांस सांगितला. नानासाहेबांनी येत नाही म्हणून जबाब दिला; आप्पा परत आल्यावर त्यांनी ही हकीकत बाबांना सांगितली. बाबा म्हणाले बेरे पुन्हा जाशील तेव्हां हाच निरोप नानाला सांग; या प्रमाणे तीन वेळा झाले. शेवटी नानासाहेबांनी येण्याचे कबूल केले.

पुष्कळ दिवस रद्दी म्हणून गाठेड्यात बांधून ठेवलेला व मानेवर थोडा फाटलेला अलपाकाचा कोट घालून ते एके दिवशी बाबांकडे यावयास निघाले. पण आपण एखाद्या संताकडे जात आहोत, की अप्पांच्या नादी लागून एखाद्या भणंग फकिराकडे जात आहोत; व संताकडे जात असू तर त्यांच्या पुढे ठेवण्यासाठी आपल्याजवळ काहीच नाही, अशा प्रकारचे विचार त्यांच्या मनात डोकावू लागले. पुढे शिरडी जवळ जात असता सहज म्हणून त्यांचे हात खिशात गेले तो काय आश्वर्य! एक पुडी त्यांना सापडली. ती उघडून पाहाता तीत तीन-चार बदामबिया व तीन चार खडीसाखरेचे खडे त्यांना आढळून आले. त्यांना आनंद झाला. ते बाबांकडे गेले व बाबांना साष्टांग नमस्कार घालून त्यांच्यापुढे ती पुडी ठेवून ते बाबांजवळ बसले व मला कां बोलावलं, म्हणून त्यांनी बाबांना विचारले,

“अरे, जगात एकच का नाना आहे व मी तुलाच कां बोलावले, याचं काही कारण असेलच, की नाही. तुझी व माझी चार जन्मांची संगती आहे. तुला माहीत नाही, पण मला माहीत आहे.”

नानांचा या गोष्टीवर विश्वास बसेना. नानांच्या आग्रहावरून बाबांनी त्या पुढीतील थोडासा बदामाचा तुकडा व खडीसाखेरेचा खडा ठेवून बाकीची पुढी नानांना परत दिली व आता असेच येत जा, असे नानांना परत जाताना सांगितले.

प्लेग

पुढे काही दिवसांनी नगरास प्लेग सुरु झाला. व प्लेगची लस टोचून घेण्याकरिता कलेक्टर साहेबांनी नानासाहेबांस मुच्चविले. नानासाहेबांनी बाबांना विचारले. बाबा म्हणाले टोचून घ्यावे “आपल्याला काही होणार नाही.” नानासाहेबांनी टोचून घेतले. त्यामुळे त्यांच्या कचेरीतील सर्व मंडळींनी टोचून घेतले व इतर सुमारे २-३ शे मंडळींनी टोचून घेतले. कोणास कांही झाले नाही. साहेबही खूब झाले. असे झाल्यावर नानासाहेबांची बाबांवर थोडीथोडी भक्ती बसू लागली व बाबा म्हणजे नुसते फकीर नव्हेत असे त्यांना बाटू लागले.

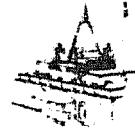
एकदा नानासाहेब हरिशंक्राचे डोंगरावर देवीच्या दर्शनासाठी म्हणून गेले, पण डोंगराच्या मध्यावर आल्यावर त्यांना वरती चढवेना व खालीही उतरवेना, यातच तहानेने ते व्याकूळ झाले. ते एका दगडावर थकलेल्या अवस्थेत बसले. एवढ्यात एक मोळीविक्या आला. त्याच्याकडे पाण्याची त्यांनी विचारपूस केली, तेव्हा तू जिथे बसला आहेस, तिथे पाणी आहे, असे सांगितले व खरोखरच नाना जिथे बसले होते, तिथे पाणी मिळाले.

काही दिवसांनी नाना बाबांच्या दर्शनासाठी शिरडीस गेले तेव्हा बाबांनी त्यांना या गोष्टीची आठवण करून दिली. तेव्हा नानांना बाबांचे खूप कौतुक वाटले व बाबांवरील त्यांची श्रद्धा दिवसेदिवस वृद्धिंगत होऊ लागली.

वडिलांचे गुरु ब्राह्मण व चिरंजीवांचे मुसलमान.

दिसपैयात विचित्र दृश्य.

नानासाहेबांचे वडील कवाडचे सखाराम महाराजांकडे जाणारे व नानासाहेब शिरडीचे बाबांकडे जाणारे. सखाराम महाराज ब्राह्मण व बाबा मुसलमान असा त्या वेळचा समज होता. या दोन गोष्टींचा मेळ बसावा कसा? बरे नानासाहेबही त्यावेळी लहान नव्हते. बी.ए. होऊन नोकरी करीत होते. एकावेळी तर अशी मजा आली की नानासाहेबांच्या वडिलांचा व कल्याणातील मुसलमान लोकांचा कांही कारणावरून बेबनाव झाला, म्हणून त्या दिवसापासून आपण कोणाही मुसलमानाचे घरी जावयाचे नाही व कोणाही मुसलमानास आपले घरी येऊ द्यायचे नाही असा त्यांनी निश्चय केला. त्याचवेळी नानासाहेब किरकोळ रजा घेऊन कल्याणास आले होते. गावात नानासाहेबांचे पुष्कळ मुसलमान स्तेही. नानासाहेब घरी आल्यावर त्यांना वडिलांचा निश्चय कळला. तेव्हा त्यांनी हळूच वडिलांना विचारले की मी मुसलमानांकडे जाऊ का नको. वडील म्हणाले तू त्यांचे घरी जात जा, पण त्यांना आपले घरी आणत जाऊ नकोस. नानासाहेब म्हणाले बरे पण मी शिरडीस साईबाबांकडे जातो व ते तर मुसलमान आहेत मग मी त्यांच्याकडे जाऊ किंवा

नको! वडील म्हणाले त्यांचेकडे जात जा. तेच तुझे गुरु आहेत. वडलांनी असे सांगितल्यावर अर्थात नानासाहेबांना फार आनंद झाला.

नाताळचे सुट्टीत सुशिक्षित भक्तांची बाबांकडे गर्दी व बाबांचे प्रसिद्धी करण

तोपर्यंत बाबा मुसलमान आहेत. असाच नानासाहेबांचा ग्रह होता. पण पुढे अतिसहवासाने व सूक्ष्म निरीक्षणाने तो साफ बदलला व बाबा हिंदु ब्राह्मण संन्यासी आहेत असा पूर्ण विश्वास बसून तो शेवटपर्यंत कायम राहिला.

नानासाहेबांना बाबांचे वारंवार अनुभव येऊ लागले व त्यामुळे नानासाहेब आपल्या बरोबर बाबांकडे येण्यास व सांसारिक व पारमार्थिक लाभ करून घेण्यास आपल्या पैकी ओळखीच्या पुष्कळ सुशिक्षित स्लेही व अधिकारी मंडळीस प्रेमाची व आग्रहाची विनंती करीत व त्याचप्रमाणे त्यांना आपले स्वानुभव व इतर भक्तांच्या संबंधाने बाबांनी केलेल्या अगम्य लीलावर ठिकठिकाणी प्रवचने करून त्यांचे मन बाबांकडे येण्यास वळवीत. हळू हळू पण अल्प काळातच हा सद्भक्तजन संमर्द गंगौघ शैलधीप रत्नाकरकडे झपाड्याने जाऊ लागला. विशेष करून हा स्वादु सरित्सागरसंगम बाबांचे पुण्य नगरीत प्रथम प्रथम कांही वर्षे नाताळचे सुट्टीत होत असे.

पुढे नानांनी शिरडीस एक छोटेसे घर बांधले व ते तिथे रहावयास जात. त्यांनी ठिकठिकाणी तंबू बांधून बाबांच्या दर्शनासाठी येणाऱ्या भक्तांची सोय प्रथम केली. आपल्या पदरच्या खचनि त्यांनी एक खाणावळ काढली. बाबा निरनिराळ्या लोकांकडून, मारवाड्यांकडून रकमा आणून आपल्या भक्तांची योग्य ती संभावना करीत असत व नानासाहेब शिरडीस आले, म्हणजे त्यांना त्या रकमेची भरपाई करण्यास सांगत असत व नाना पण न कुरकुरता सारे पैसे चुकते करीत व मारवाड्यांच्या पोहोच पावत्या घेऊन त्या बाबांच्या चरणी अर्पण करीत. या व्यवहारानिमित बाबांनी नानासाहेबांना अनेक प्रकारचा उपदेश करून अनेक अनुभव दिले. नानांना बाबांच्याकरिता शिरडी कार्यासाठी अत्युक्त भावनेने व अमर्याद प्रेमाने कमीत कमी दहा हजार रुपये खर्च केले. नानांनी बाबांची फार मोठी हयातभर सेवा केली. ता. २१-८-१९२१ रोजी श्रावण कृ. ४ शके १८४३ रोजी नानासाहेब कल्याण येथे आपल्या स्वतःच्या घरी श्रीसाईचरणी विलीन झाले.

श्रीसाईबाबा नानासाहेबांच्या जवळ स्पष्ट व मनमुराद बोलत असत. बाबांना प्रख्यातीस आणण्यास व त्यांची सुकीर्ती वाढविण्यास नानासाहेबच कारणीभूत आहेत, असे म्हणावे लागल्यास ते अतिशयोक्तीचे होणार नाही. बाबा मूळचेच अमोलरत्न; परंतु हे अमोल रत्न शिरडीसारख्या लहानग्या गावात पडले, त्यामुळे त्यावेळी त्यांची प्रसिद्धी जेवढी व्हायला पाहिजे होती. तेवढी झाली नव्हती; पण नानासाहेबांच्यामुळे अनेक पदवीधर व बडी बडी मंडळी शिरडीस फार मोठ्या प्रमाणावर येऊ लागली व बाबांची उज्ज्वल अशी कीर्ती सगळीकडे पसरली. बाबांनी नानांना परमार्थाचे अनेक धडे दिले, अनुभव दिले, दृष्टांत पण दिले.